

Wereldoorlog 0.1. – De Spaanse Successieoorlog 1701-1714
Onderzoekseminar III
Dhr. dr. D.M.L. Onnekink en dhr. prof. dr. R. de Bruin.

De Grote Noordse oorlog

Hoe Staatse diplomaten de oorlog in 1706 van het Spaanse conflict wisten te scheiden.

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Onderzoeksgrenzen	5
Hoofdstuk 1 – Aanloop naar de oorlog	7
De Noordse oorlogen toegelicht.....	9
Aanloop tot de Grote Noordse oorlog in het laatste kwart 17 ^e eeuw	13
De Grote Noordse Oorlog 1700-1706	16
Hoofdstuk 2 – 1706 : Twee conflicten.....	18
Eutin – Lübeck.....	19
De Zweedse invasie van Saksen	23
Hoofdstuk 3 – de diplomatie	29
Beleidsverdediging	30
Problemen.....	31
Conclusie.....	35
Literatuurlijst:.....	38
Aantal woorden:.....	39

Inleiding

Het eerste jaar van de 18^e eeuw begon na een periode van vrede in Europa, maar de vrede stond onder grote druk. Aan het Engelse hof moest de kinderloze Koning-Stadhouder Willem III (1650-r.1689-1702) samenwerken met zijn schoonzus Anna (1665-r.1702-1707). Zij was Willems protestantse troonopvolgster en tevens getrouwd met de Deense prins George (1653-1708).

Tegelijkertijd liet Willem het vaderland van Anna's wederhelft belegeren en verwoestte het leger van diens Koninklijke neef. De Engels-Hollandse vloot stond namelijk op dat moment de Zweedse koning Karel XII (1682-r.1697-1718) bij in zijn 'defensieve' aanval op de het Deense koninkrijk van Frederik IV (1671-r.1699-1730), 'defensief' omdat de Denen namelijk een oorlog tegen Zweden begonnen waren.

De aanleiding tot de oorlog was een reeks 'defensieve' verdragen tussen een aantal rancuneuze vorsten met een gedeelde aversie jegens het Zweedse Imperium. De Deense koning en andere Noord- en Oost-Europese vorsten hadden zich in het laatste decennium van de 17^e eeuw verenigd in een coalitie tegen Zweden, om zo te heroveren wat zij als 'hun' rechtmatig eigendom beschouwden. Want sinds de Dertigjarige oorlog (1618-1648) groeide het territorium van het koninkrijk Zweden dankzij het militaire overwicht dat het Zweedse leger had, dit ging ten koste van de buurlanden van Zweden. De Zweedse expansie had kwaad bloed gezet bij de Duitse vorsten van Brandenburg en Saksen, de koningen van Denemarken en Polen en de grootvorst van Moskovië. In 1700 kwam het wederom tot een oorlog tussen de Oostzeestaten. Deze Grote Noordse Oorlog (1700-1721) viel, voor de coalitie van de Republiek, Engeland-Schotland en Habsburgs Oostenrijk, ongelukkig genoeg samen met de dood van Karel II van Spanje in datzelfde jaar. De strijd om de erfenis van de seniele Karel II barstte hierop los, want het Spaanse wereldrijk dreigde naar de kleinzoon van Lodewijk XIV (1638-r.1643-1715) van Frankrijk te gaan. Bij testament werd Filips V (1683-r.1700-1746) enige erfgenaam en zodoende de steen des aanstoots die leidde tot de Spaanse Successieoorlog (1701-1714). Er was de Britten, Oostenrijkers en regenten van de Republiek er veel aan gelegen deze Noordse oorlog gescheiden te houden van de situatie waarin zij verkeerden: de Successieoorlog met Frankrijk en Spanje.

Maar hoe vond deze scheiding dan plaats, want met name de Staatse politici zaten in een lastig parket. In de voorgaande eeuwen hadden de leiders van de Republiek – net als elke andere Europese regering – veel gebruik gemaakt van huurlingen of het leger van een bevriende staat in ruil voor subsidies. Maar in het kielzog van de Spaanse Successieoorlog betekende een oorlog aan de Oostzee dat de huurlingen en 'huur'soldaten uit Denemarken en de Duitse staten niet ingezet konden worden tegen Frankrijk. Ook waren de Oostenrijkers niet content met een oorlog in Polen, een front in Italië, riskante veldslagen in de Duitse staten en tegelijkertijd een Turkse dreiging aan de oostgrens. Ten slotte had koningin Anna – zoals gezegd – een Deense prins als echtgenoot, destijds was haar

huwelijk gesloten in het kader van de Deens-Engelse alliantie tegen de Republiek ; in verband met de Engelse zeeoorlogen.¹ Een onoverzichtelijke en riskante toestand.

De Spaanse Successieoorlog (1701-1714) kende een aantal momenten waarop zij met de Noordse Oorlog dreigde samen te smelten. In 1706 trok de Zweedse koning op naar Saksen, echter, het Saksische leger bleek zijn troepen in Polen niet tegen te kunnen houden. De Saksische keurvorst – door een personele unie tevens Pools koning - dreigde zijn troepen terug te trekken uit de legers van de Republiek en Engeland. In 1709 werd Karel XII verslagen bij Poltava, de instorting van Zweden was nabij, maar de koningen van Polen en Denemarken hadden de oorlog tot dan toe alleen kunnen voeren met de uitgebreide steun van tsaar Peter I. Voor de Geallieerden was het vooruitzicht van een oppermachtig Rusland erg onaangenaam, het 'evenwicht' zou zo verdwijnen (oftewel, verdeel-en-heers-politiek zou onmogelijk worden). Ook was men zeer bevreesd voor kattensprongen van de Zweden; ze zouden hun steun wel eens bij de Fransen kunnen gaan zoeken. Van 1714 tot 1721 ging de oorlog voort, maar de Zweden sloten in de loop der jaren vrede met de verschillende tegenstanders.

Het onderzoek dat ten grondslag ligt aan dit essay heeft veel te maken met de politieke warboel die ontstond in Europa door de twee genoemde oorlogen. Hoe verdedigden de 'Staatse' diplomaten hun belangen in het strijdgewoel van strikte scheiding van conflicten aan het Zweedse, Deense en Saksische hof in 1706? Dit is de centrale vraag in de beschouwing van dit conflict. Om erachter te komen of er een patroon in de werkwijze zit, zal ik kijken naar een klein aantal diplomaten in een tweetal specifieke conflicten binnen de oorlog.

Maar allereerst zal ik de aanloop tot de Grote Noordse Oorlog beschrijven, doordat de oorlog past in een lange rij van conflicten beschrijf ik eerst de bronnen van de Noordse Oorlogen, de opkomst van het Protestantisme en de moderne staat. Daarbij besteed ik ruim de aandacht aan de betrokken partijen, die onderling sterk verschilden. De kiem van de Grote Noordse Oorlog zelf lag in Zweden, de grootmacht van Noord-Europa waar heel Europa ontzag voor had. Als duidelijk geworden is hoe de zaken er voor lagen wordt de eerst diplomatieke casus behandeld: de opvolgingskwestie rond het bisdom Eutin.

Het opvolgingsconflict rond het prins-bisdom Eutin was als volgt: het stadje Eutin lag in het geseculariseerde bisdom Lübeck. De staat werd geregeerd door een gekozen administrateur, de seculier-protestantse versie van de prins-bisschop binnen het Heilige Roomse Rijk. De geallieerden was er veel aan gelegen dit conflict in de kiem te smoren. Het bisdom kon als twistappel tussen de koninkrijken van Zweden en Denemarken dienen. Welke oplossingen droegen de Staatse diplomaten aan, en hoeveel succes had hun werkwijze?

---

¹ De eerste drie waren de volgende: 1652–54, 1665–67 en 1672–74; de vierde vond pas plaats aan het einde van 18^e eeuw in het kader van de Amerikaanse Revolutie.

Verder was de Zweedse invasie van Saksen van groot belang, want de angst voor een Zweedse invasie van het Heilige Roomse Rijk riep nachtmerries uit de Dertigjarige oorlog (1618-1648) en de Frans-Nederlandse oorlog (1672-1678) op aan menig Duits hof. Tegelijkertijd was men zeer bevreesd voor de ineenstorting van Saksen; de staat was naasts troepenleverancier ook een 'buffer' voor de Habsburgse erflanden. Maar konden de diplomatieke diensten van de geallieerden in een crisissituatie werken? Hoe ging het er qua onderhandelingswijzen aan toe in Saksen? De druk was immers zeer hoog.

Uiteindelijk worden beide conflicten geanalyseerd. Wat blijkt er naar voren te komen uit de correspondenties, en hoe past de momentopname in het grotere geheel van de beide oorlogen.

Onderzoeksgrenzen

Een groot probleem bij het beschouwen van de Grote Noordse Oorlog blijft het ontbreken van een groot overzichtswerk, de literatuur richt zich veelal op deelgebieden of momentopnames. Zo is er voldoende geschreven vanuit één perspectief, de historicus en Oost-Europa deskundige Koningsbrugge beschrijft de situatie vanuit de Staatse visie uitstekend, de Saksische politiek wordt door de historicus Held degelijk uitgelegd. Maar een overzichtswerk ontbreekt, historicus R.I. Frost merkt dit ook op in zijn totaalwerk over alle Noordse oorlogen. Hij schrijft overigens vooral vanuit de discipline van de militaire geschiedschrijving.²

De historische discipline die in het geheel lijkt te ontbreken, is de cultuurgeschiedenis, de strijd tussen koningen die elkaars neven waren en op grond van eer en roeping elkaar bestreden is niet uitgediept. Ook de culturele erfenis van de vorsten uit deze periode – men denke alleen al aan Frederik Augustus culture erfenis *Elbflorenz* – wordt gescheiden van de oorlog.

Wat verder opvalt is de aanwezigheid van 'archetypische' omschrijvingen in de diplomatieke stukken, een vorst als Peter I wordt en werd gezien als een hervormer, Karel XII valt deze eer niet ten deel. Historica R. Hatton betoogd dat zelfs binnen de Zweedse geschiedschrijving tot diep in de 20^e eeuw een zeer negatief beeld van Karel XII bleef bestaan. Deels is dit te wijten aan de propaganda vanuit de Whig-partij ten tijde van koningin Anna en koning George I, in pamfletten werd Karel XII afgeschilderd als een beest, hij zou met zijn handen eten en men fantaseerde over zijn verdiende straf in hel.³ Anderzijds was Karel XII de laatste 'grote' absolutistische koning, na hem werd Zweden een tweederangs staat op het Europese toneel. Karel XII stond symbool voor alles wat niet deugde aan de Zweedse geschiedenis.

Het laat zich raden waarom dit onderzoek de moeite waard is, afgezien van de gebrekkige aandacht voor dit conflict en het ontbreken van een alomvattend historisch onderzoek naar de Noordse Oorlogen is het naar mijn mening simpelweg interessant. De betrokken staten worden geleid door markante koningen en prinses, de staatsvormen van deze staten verschillen sterk en de oorlog

---

² R.I. Frost, *The Northern Wars 1558-1721*, (Harlow, Essex, 2000).

³ R. Hatton, *Charles XII*, (Londen, 1974) 8-18.

markeerde het einde van een periode waarin Oost-Europa bestond uit meerdere grootmachten. De Grote Noordse Oorlog is boeiend vanwege het drama, staten verdwenen, koningen werden onttroond en wereldsteden kwamen op vanuit de moerassen. Deze regio, zo rijk aan verschillende culturen, religies en eigenaardigheden verdient een onderzoek.

Hoofdstuk 1 – Aanloop naar de oorlog

In het jaar 1694 werd Frederik Augustus I 'de Sterke' (1670-r.1694-1733) keurvorst van Saksen. Tot die tijd had Augustus, die niet voor de troon bestemd was, zich bezig gehouden met vrouwen, feesten en reizen. Dit laatste kwam op een bijzondere wijze van pas; de prins was in kunst geïnteresseerd en maakte van Dresden een cultuurmekka. Als keurvorst werkte hij samen met de eerste opgeleide architect van Duitsland - Matthaüs Daniel Pöppelmann – en ontwierp hij een oranjerie. Frederik Augustus schetste het plan zelf en liet het door zijn architecten controleren, maar de oranjerie werd iets groter dan verwacht en vormt thans het Zwinger. Het voormalige feestpaleis van de vorsten van het huis Wettin ⁴

In 1697 werd Frederik Augustus, *bon vivant* en kunstminnend vorst *pur sang*, tot koning van Polen gekozen. Aan de overzijde van de Oostzee verwoestte een brand in datzelfde jaar het koninklijk paleis te Stockholm, . In Stockholm werden hierop grootse bouwprojecten gestart. De 15-jarige koning Karel XII liet in zijn hoofdstad een groot paleis in Franse stijl neerzetten door zijn architect Tessin de jongere. ⁵ Ook deze vorst was een ontwikkeld heerser, zijn leven lang bleef Karel XII corresponderen over alle mogelijke onderwerpen met de belezen en bereisde architect. ⁶

In Denemarken en Rusland gingen de vorsten ook aan de slag, ook daar moesten grote projecten de absolute vorst verheerlijken. Maar de Deense koningen zaten krap bij kas en Peter de Grote had een vrij praktische smaak: zijn 'eigen' stad Sint-Petersburg werd pas in het midden van de 18^e eeuw door zijn dochter volgebouwd met paleizen.

Dit gedrag illustreerde al deze vorsten, met hun hofhoudingen, hoven en levenswijze. In de vroegmoderne periode stonden persoonlijke eer en glorie van de vorst gelijk aan de staatsbelangen, of men dit via de kunst of via het slagveld bereikte was om het even. De Oostzee was een bijzonder gebied binnen Vroegmodern Europa. De regio kende een grote religieuze verscheidenheid – Rooms-katholicisme, verschillende smaken Protestantisme en Oosters-orthodoxe overtuigingen met al haar aanhangende afscheidingen - van Uniaten tot Oud-Gelovigen. Dynastieke verwevenheid tussen vorsten- de bloedbanden waren wel los genoeg om elkaar tot het uiterste te bestrijden - maar ook bestuurlijke onrust in de koninkrijken droegen bij aan de complexiteit van de conflicten. Sommige staten werden tijdens de oorlogen absolute monarchieën, andere bleven 'Middeleeuwse' koninkrijken met een Staten-Generaal of Standenvertegenwoordiging. Begrippen als 'eer' of het 'recht' op een troon bepaalden deze oorlogen eveneens. In dit hoofdstuk wordt het 'toneel' van de strijd beschreven, alsmede de spelers in het conflict en de staten die zij vertegenwoordigden.

De Grote Noordse oorlog kende daarnaast ook het nodige diplomatieke gekonkel, in tegenstelling tot de voorgaande noordelijke oorlogen bemoeide heel Europa zich met het Oosten. De rollen van de 'moderne' Republiek en Groot-Brittannië zijn in de Grote Noordse Oorlog in lijn met het 'afgezaagde'

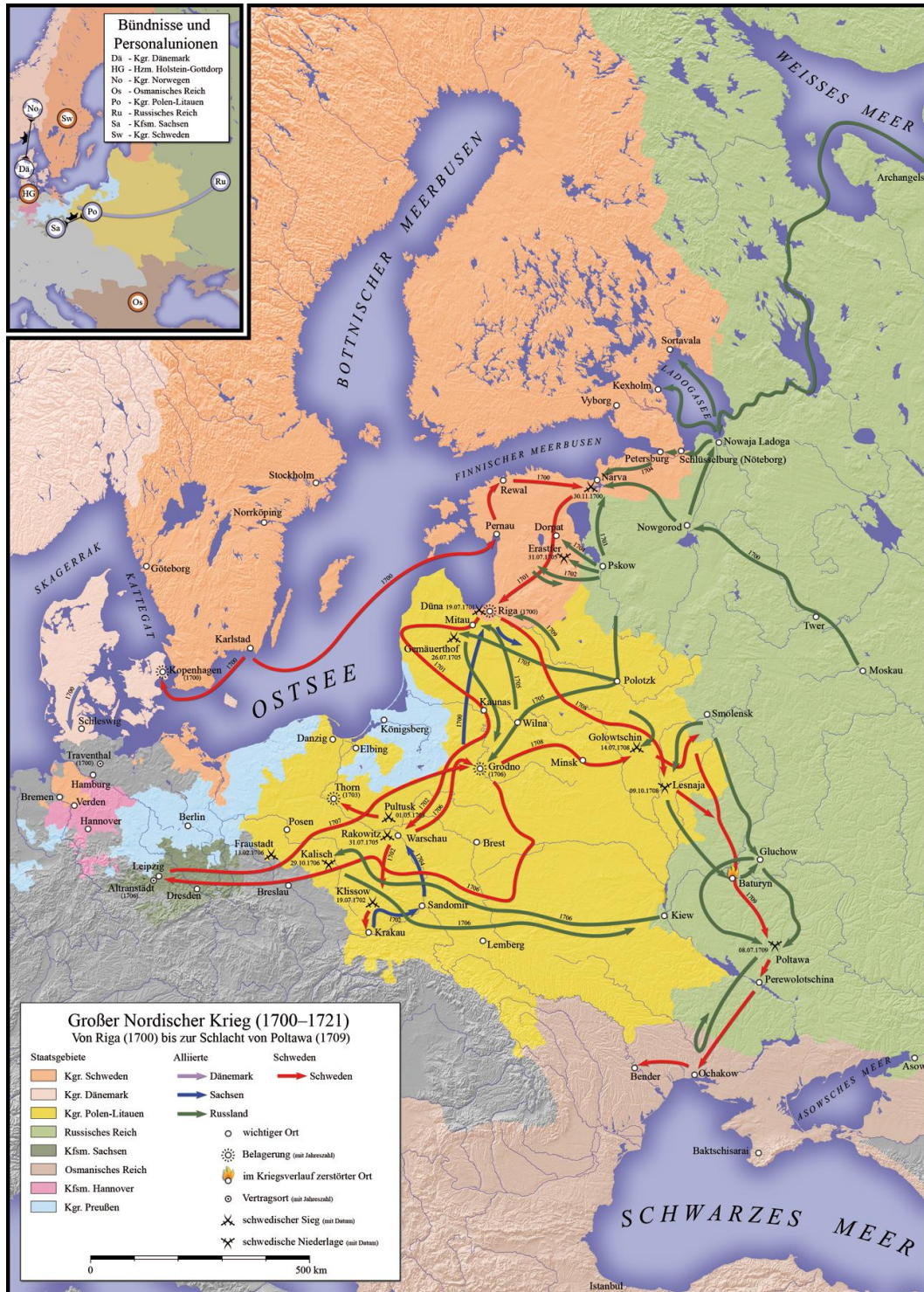
---

⁴ A. Blunt (ed.), *Baroque and Rococo, Architecture and Decoration* (London 1978) 275-278.

⁵ N. Kent, *A Concise History of Sweden* (Cambridge, 2008) 88.

⁶ Hatton, *Charles XII*, 29.

historiografische beeld van beide staten: twee handelsnaties met een weinig absoluut bestuur. Gezanten, generaals en politici gingen in deze contreien er op uit om soldaten te werven voor 'hun' grote continentale oorlog tegen de Franse koning Lodewijk XIV. De belangen van de Habsburgse keizers weken wat af van deze lijn, Leopold I (1640-r.1658-1705) en diens opvolgers konden de legers van de keurvorsten goed gebruiken tegen hun Franse vijand, maar hadden ook belang bij een veilige grens ten noorden van erflanden als Bohemen, Moravië en Silezië.

Bron: Geoffrey Barraclough, *Atlas der Weltgeschichte*. Bechtermünz Verlag (Augsburg, 1997)

Diplomatie rond 1700

Een staat wordt in onze dagen erkend als er voldoende naties zijn die het een staat gunnen om te bestaan: bijvoorbeeld in het geval van Taiwan en Communistisch China. In de Vroegmoderne tijd lag dit anders, volgens Machiavelli waren er slechts republieken en monarchieën en de erkenning van één van beide had te maken met oude aanspraken en dynastieke belangen.

Republieken waren er ten zuiden van de Alpen na de val het Romeinse Rijk en de Vroege Middeleeuwen genoeg te vinden, Tijdens de Renaissance waren stadstaten als Florence, Genua en Venetië voorbeelden van de grote republieken die teruggrepen naar de Oudheid.. Ten noorden van de Alpen kon men ook stadstaten vinden, maar deze lagen veelal binnen het Heilige Roomse Rijk. De republieken van Zwitserland en de Verenigde Nederlanden hadden zich via wapengeweld ontdaan van hun vorst, die door wanbestuur rechtmatig verjaagd kon worden.⁷ Ook Dit alles werd geaccepteerd door de Koninklijke hoofden van Europa, zolang de republieken zich tegen hun aanvallen wisten te verdedigen.⁸

Monarchieën werden geregeerd door prinsen van den bloede, soevereine vorsten die aan niemand behalve God -en degenen die de sleutel van de schatkist beheerden – verantwoording schuldig waren. De erkenning van een koninkrijk ging echter gepaard met de nodige dynastieke haarkloverijen. In de diplomatie moest een vorst zich evengoed verdedigen als een republiek, maar de vorst kon zichzelf als de staat zien, republieken ontbeerden een staatshoofd met absolute aanspraken.⁹

In de Republiek was diplomatie een zaak van de regenten, zij stuurde voor lange tijd één van de hunnen naar een ver hof om daar de banden warm te houden. Vanuit Den Haag moesten de aanwijzingen komen, in de Spaanse Successieoorlog brak dit de Republiek op. De bijzondere structuur van de Republiek zorgde ervoor dat het Staatse buitenlandse beleid een hoog *ad hoc* gehalte bleef houden. De Staten-Generaal hadden via de raadpensionaris – de secretaris van de staat Holland – de meeste zeggenschap over de gezantschappen. In de 17^e eeuw stuurden de staten zelf ook gezanten, maar dit veranderde aan het einde van die eeuw. Vaste gezanten waren er weinig in

---

⁷ H.G. Koenigsberger, 'Republicanism, monarchism and liberty', in: R. Oresko, G.C. Gibbs en H.M. Scott (ed.), *Royal and Republican Sovereignty in Early Modern Europe* (Cambridge, 1997), 43-74.

⁸ Diplomaten van republieken hadden te maken met de nodige vernederingen, de Venitiaanse diplomaten werden in Münster (1648) geschoffeerd door een Franse graaf, hij zag de 'burger' uit de Po-vlakte niet als zijn gelijke. De Venitianen probeerden dit tegen te werpen door te stellen dat binnen het Venitiaanse grondgebied voormalige koninkrijken te vinden waren, die zij als republiek toch maar mooi onderworpen hadden. De edelen traptten hier niet in, het ging om bloed en naam, niet om bezittingen. De Republiek voorkwam dit probleem door een oververtegenwoordiging van (lage) edelen in de diplomatieke dienst, waardoor de jonkheren op gelijke voet konden staan met de hovelingen elders. Bron: H.G. Koenigsberger, 'Republicanism, monarchism and liberty', 57-58.

⁹ Koenigsberger, *Republicanism, monarchism and liberty*, 43-74.

deze periode, onder stadhouder Willem III veranderde dit, tijdens zijn bewind nam het aantal vaste gezanten fors toe en was de Republiek aan elk groot hof vertegenwoordigt.¹⁰

In de periode van 1689 tot 1720 was Antonius Heinsius raadpensionaris, hij kon voorbouwen op het diplomatieke netwerk van Willem III, maar de klad kwam er in. De Britten wisten hier slim gebruik van te maken, in Groot-Brittannië professionaliseerde het bestuur, het parlement en de ambtenarij waardoor diplomaten sneller hun opdrachten kregen. Ook kregen de Britse gezanten meer onderhandelingsvrijheid. De Republiek daarentegen raakte achterop, de onoverzichtelijke staatsvorm bleef en verwerd van patriciaat een oligarchie van verstarde renteniers.¹¹ Met name in Oost-Europa verloren de mensen uit de Republiek veel terrein ten opzichte van de Britten, hiervan geven historici Heinsius de schuld, hij zou zich blind gestaard hebben op het pro-Britse ideaal van Willem III.¹²

De Noordse oorlogen en haar deelnemers toegelicht

Aan het einde van de 17^e eeuw waren de staten rond de Oostzee niet in oorlog, een bijzondere toestand in de vroegmoderne tijd. Het voert te ver om de oorzaak van de schier eindeloze reeks oorlogen – ook wel bekend als de Noordse oorlogen, afhankelijk van de telwijzen drie tot zeven – uitgebreid toe te lichten, maar een overzicht is behulpzaam. Hierom wordt een korte voorgeschiedenis van elke betrokken staat gegeven, om inzicht te geven in de Gordiaanse knoop van de Noordse oorlogen. De betrokken partijen waren Zweden, Rusland, Polen-Litouwen, Denemarken en de Baltische staten.

Als men de Reformatie beschouwt als het einde van de Middeleeuwen bevindt de voedingsbodem voor de oorlogen zich in de periode vlak voor de Reformatie. De koninkrijken rond de Oostzee hadden van oorsprong een systeem van gekozen koningschap. Dit hield in dat de (hoge) adel de koning koos, al dan niet bijgestaan door vertegenwoordigers uit andere Standen. Zweden kende bijvoorbeeld een vertegenwoordiging van de boeren in haar 'Standen' stelsel.¹³ Doordat de koning gekozen werd was er soms de nodige haat en nijd tussen de families die kans maakten op de koninklijke titel. In Zweden, Noorwegen en Denemarken was tot aan koning Christiaan II van Oldenburg (1481-1559, r.1513-1523) sprake van een personele unie. Alhoewel hij Zweden maar één jaar regeerde – van 1520 tot 1521 - en zich bijzonder impopulair maakte. Onder andere door een stuk of honderd notabelen af te slachten bij de inname van Stockholm – dat ongeveer vijfduizend inwoners telde in deze periode.¹⁴

---

¹⁰ J.C.M. Pennings en T.H.P.M. Thomassen (ed.), *Archieven van Nederlandse Gezanten en consuls tot 1813 – Deel 1, Overgedragen archieven van gezanten en consuls in de christelijke wereld* (Den Haag, 1994), 15-19.

¹¹ D. Onnekink, 'Anglo-Dutch Diplomacy during the Opening Years of the War of the Spanish Succession, 1702-1704' in *:Anthonie Heinsius and the Dutch Republic 1688-1720; Politics, war and finance* (Den Haag, 2002) 45-64.

¹² J.I. Israel, 'Heinsius, Dutch Raison d'État and the Reshaping of the Baltic and Eastern Europe' in *:Anthonie Heinsius and the Dutch Republic 1688-1720; Politics, war and finance*, 25-44.

¹³ Kent, *A Concise History*, 25.

¹⁴ Idem, 41-44.

Zweden was in de 16e eeuw een roerig land waar facties streeden om de troon, na Christiaan II was het land losgeraakt uit de unie met Denemarken-Noorwegen en regeerden leden van het huis Wasa vanaf 1528 over Zweden. De eerste vorst uit dit huis was de Lutherse edelman Gustaf Wasa (1496 - r. 1528-1560), ook in Denemarken en Noorwegen waren Protestanten aan de macht. In Denemarken-Noorwegen regeerde koning Frederik I (1471-r.1523-1533) de oom van de afgezette Christiaan II.

In het gebied dat tegenwoordig Rusland genoemd wordt regeerden verscheidene vorsten, maar vanaf 1552 waagde vorst Ivan IV (1530-r.1547-1584) van Moskovië het om de Mongolen aan te vallen. De Mongolen of Tataren – een verzamelnaam voor de Mongools-Turkse nomaden – beheersten ongeveer alles tussen Korea en Litouwen vanaf het begin van de 13^e tot in de 17^e eeuw. Vanaf 1294, met de dood van de laatste grote khan, verbrokkelde het imperium en kwamen er steeds meer en kleinere Mongoolse ‘rijken’ of horde.¹⁵ Met deze Ivan IV ‘Grozny/ De Ontzagwekkende’ begon de expansie van Moskovië richting de Oostzee en Lijfland, het gebied dat nu de drie Baltische staten vormt. De macht van Ivan IV was echter beperkt, want hij diende rekening te houden met de machtige adellijke families – de bojaren. Helaas was de status van deze families afhankelijk van een ingewikkeld rangenstelsel, te vinden in de mestnitsjestvo (местничество) – een soort stamboom, ingewikkeld als een toverformule, waaraan een bojaar zijn rang en stand kon ontleen. Het probleem was hierbij dat een bojaar uit een ‘betere’ familie niet onder een ‘mindere’ bojaar mocht dienen.^{16, 17} Elk onderdeel van het staatsapparaat had hier mee te maken, van het hof tot in het leger.

In Polen en Litouwen waren dynastieke perikelen ook de aanleiding tot een aantal wisselingen van koningshuizen. De macht van de adel was weergaloos, de edelen beheersten de ‘Poolse republiek’ doordat een vorst sinds 1505 verantwoording aan hen schuldig was. De koning werd gekozen tijdens de sejm: de ‘Poolse landdag’. Spreekwoordelijk bestaat het begrip nog, maar het betekent heden ten dage nog steeds hetzelfde als in die tijd: eindeloos en chaotisch vergaderen. Het koninkrijk Polen en het groothertogdom Litouwen werden in 1385 één door het huwelijk van de Poolse koningin met de groothertog van Litouwen, onder meer hierdoor groeide deze staat uit tot de grootste – qua oppervlakte – van Europa tot het midden van de 17e eeuw.¹⁸ Nadat het koninklijk huis van de Jagellonen in 1572 in de mannelijke lijn uitstierf vonden er tot de Poolse deling van 1795 ‘koningsverkiezingen’ plaats. De adel was namelijk zeer machtig in Polen, ongekennd in haar privileges en absoluut was haar zeggenschap over de staatsfinanciën. De adel kwam samen in de ‘Sejm’, deze diende vanaf 1573 elke twee jaar bijeen geroepen te worden.¹⁹ De Poolse koning werd door deze adel gekozen, de adel bleef echter zeer op haar hoede, elke poging van de koning om een centralistische en absolutistische staat mogelijk te maken werd gedwarsboomd. Zo kon het gebeuren dat de Sejm de

---

¹⁵ J.W. Bezemer en M. Jansen, *Een geschiedenis van Rusland, van Rurik tot Poetin* (Amsterdam, 2010) 34-47.

¹⁶ J.W. Bezemer en M. Jansen, *Een geschiedenis van Rusland*, 57-63.

¹⁷ R. Detres, *Rusland, een geschiedenis* (Antwerpen, 2008) 134.

¹⁸ Het gaat om koningin Jadwiga van Anjou (1373-r.1384-1399) en groothertog Władysław II Jagiełło (1353-r.1386-1433). Deze dynastie regeerde tot Sigmund II Augustus, die kinderloos stierf, wat weer een hele geschiedenis op zich is.

¹⁹ J. Lukowski en H. Zawadski, *A Concise history of Poland* (Cambridge, 2003) 53-91.

koning belastinggeld weigerde, zodat hij met een zeer klein staand leger werd opgescheept.²⁰ Op deze manier bleef de koning afhankelijk van de adel, als de nood aan de man kwam deed de adel dienst in het leger, maar na de oorlog trok men terug naar het landgoed. Hierbij dient te worden opgemerkt dat de adel in Polen een grote groep vormde, in de 18^e eeuw maakte wel 10% van de bevolking deel uit van deze stand.²¹ Dat het Poolse leger tot het nodige in staat was bleek bij Wenen, dat in 1683 ontzet werd door een grotendeels Pools leger.²²

Ten slotte was er de regio tussen Danzig en de Finse golf – de Baltische regio in de ruimste zin – die bestuurd werd door de ‘vechtmonniken’ van de Duitse orde. Ooit waren ze er op uit gestuurd om de laatste heidenen van Europa te kerstenen, hierin waren ze zo succesvol dat enkele volkeren compleet uitgeroeid werden. Vanaf 1199 regeerden deze Duitse geestelijken over de regio die vaak aangeduid wordt als Lijfland – tegenwoordig de republieken van Estland en Letland. Hier zorgde de Reformatie eveneens voor problemen. In 1525 besloot de leider van de Orde, Grootmeester Albert von Hohenzollern (1490-r.1510-1568), protestants te worden en al het kerkelijk bezit in Lijfland te seculariseren.²³ Helaas was de orde zo zwak dat ze in de daaropvolgende oorlogen met Moskovië compleet instortte. Tegelijkertijd riepen de – veelal Duitse – bewoners van steden als Riga en Reval (Tallinn) en ex-bisdommen als Koerland de hulp in van de koningen van Denemarken, Zweden en Polen-Litouwen. Volgens de historicus R.I. Frost is dit het begin van de Noordse oorlogen.²⁴

De oorlogen hadden gedurig een ronduit ‘knullige’ afloop, zo eindigde de eerste Noordse Oorlog tussen Zweden en Denemarken doordat de Deense koning zijn huurlingen niet meer kon betalen.²⁵ Dit gebrek aan geld en manschappen was tekenend, de meeste staten rond de Oostzee zijn tot op de dag van vandaag niet gezegend met een mild klimaat. Hierdoor was het destijds al lastig om bevolkingsgroei te genereren, om nog maar te zwijgen over de natuurlijke hulpbronnen die wel bij konden dragen aan bevolkingsgroei. In de ‘Kleine IJstijd’ had dit voor staten als Zweden en Moskovië fatale gevolgen. De bevolkingsarealen waren beperkt, alsook de economische mogelijkheden. Handel drijven over een bevroren zee was ook toen geen sinecure. Maar de regio was ook lange tijd de graanschuur van (West-)Europa, de hoek van Polen en Lijfland om precies te zijn. Wie de handelsstroom beheerste kon op grote winsten rekenen. De aanwezigheid van de Hanze, Hollandse handelaren en allerhande kooplui was hierom al terug te voeren tot in de late Middeleeuwen. Hoe

---

²⁰ Davies, B.L. *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppes, 1500-1700*, (Abingdon, 2007).

²¹ R. Bideleux, I. Jeffries, *A History of Eastern Europe: Crisis and Change* (Routledge, 1998) 155.

²² R.I. Frost, *The Northern Wars*, 311; De Polen wisten in de tijd van het vuurwapen en het kanon hun cavalerie aan te passen, doordat in het oosten de belegering van steden niet het belangrijkste onderdeel van de oorlogsvoering was, zoals in de Lage Landen wel het geval was.

²³ Albert onderwierp zich als leenheer aan de koning van Polen-Litouwen, maar wist vergaande autonomie te verkrijgen zodat Pruisen een semi-onafhankelijk hertogdom binnen Polen werd. Door het uitsterven van zijn lijn, kwam het hertogdom in handen van de Brandenburgse achterneven van Albert, de keurvorsten van Brandenburg. Vanaf 1701 mochten zij zich koning noemen en ontstond het Pools-Duitse koninkrijk Pruisen.

²⁴ Frost, 2; Overigens dient hierbij opgemerkt te worden dat de Zweden, Denen, Polen, Litouwers en Moskoviëten voor de ondergang van de Duitse Orde al geregeld met elkaar overhoop lagen. Mede door de aanspraken op titels en gebieden die door elkaar heen liepen. Maar in de Vroegmoderne tijd werden de oorlogen grootschaliger, zoals ongeveer elke oorlog in Europa.

²⁵ Frost, *The Northern Wars*, 37-42.

afgelegen Oost-Europa ook was – door de slechte wegen, bevroren zeeën en dichte bossen – het was toen al een belangrijke keten in de Europese economie. De Baltische staten en Polen waren dan wel rijk aan graan, maar daar was de macht van de adel een manco: men onthield de koning ‘zijn’ belastinggeld en in het verlengde hiervan een fatsoenlijk leger. Aan de overzijde van de zee was het omgekeerde het geval, de koningen van Zweden en Denemarken hadden veel macht, maar hun koninkrijken waren niet bepaald rijk aan graan of inwoners. Ook in de Grote Noordse oorlog speelden deze problemen met betrekking tot grondgebied en erkenning van de koninklijke macht, en zo brak de strijd tussen de Oostzeestaten regelmatig los.

Aanloop tot de Grote Noordse oorlog in het laatste kwart 17^e eeuw

Na een eeuw lang oorlog gevoerd te hebben was het koninkrijk Zweden de grootmacht van het Noorden geworden. Al hadden de Denen, Polen en Pruisen deze macht aangetast in de Schoonse of Skånska oorlog (1675-1679). De Oostzee was de *Mare Nostrum* van de Zweden, maar zoals gezegd was er altijd een tekort aan geld en manschappen. De rampzalige afloop van de Skanische oorlog werd ternauwernood afgewend, Karel XI (1655-r.1660-1697) moest als tienerkoning zelf een bijeengeraapt en haveloos Zweeds leger leiden tegenover een Deense overmacht in Zuid-Zweden tijdens de slag bij Lund (1676). Het Imperium wankelde, maar hield stand ondanks haar problemen.

In Zweden werden hierop onder Karel XI het leger en de staatsfinanciën stevig hervormd. Voorheen had men in Zweden een systeem van *utskrivning*, een tijdelijke dienstplicht waarbij boerenbevolking aan het begin van de 17e eeuw in oorlogstijd één op de tien mannen naar het leger moest sturen. Later werd dit één man op tien boerenbedrijven, wat een lichtere last was. In oorlogstijd was er echter een constante vraag om soldaten, want de gesneuvelden moesten direct vervangen worden. De Skanische oorlog had aangetoond dat de inwoners van het Zweedse rijk deze vraag naar mankracht niet aankonden.²⁶

Onder Karel XI werd dit verholpen met de invoering van een *indelningsverk*-stelsel, de manschappen die dit opleverde dienden in een leger welk volgens de literatuur bedoeld was om het imperium te verdedigen. Een offensieve oorlog zou de Zweedse schatkist snel uitputten, in de 17^e eeuw had men oorlogen vaak gevoerd op de kosten van een bondgenoot. In de Skanische oorlog was dit Lodewijk XIV, die de Zweden zo in kon zetten in zijn grote *La Guerre de Hollande*. De Zweedse regenten die het land bestuurden tijdens Karel XI's minderjarigheid hadden zich met plezier op de vijanden van Frankrijk gestort en naar Lodewijks pijpen gedanst.²⁷

Terugkomend op de hervormingen: het systeem van *indelningsverk* hield in dat een cluster van boerderijen (koninklijk, vrij of in adellijke handen) een soldaat in zijn onderhoud moest voorzien. Was het een ruiter, dan diende de boeren in de middelen te voorzien en voor de hogere kosten op te draaien. In vreedstijd moest de soldaat op de boerderij werken, op deze manier werden de kosten wat

---

²⁶ Frost, *The Northern Wars*, 205.

²⁷ Hatton, *Charles XII*, 14-21;

gelijkmatiger verdeeld. De lokale besturen hadden hierdoor invloed op de last die een gemeenschap moest dragen. Soldaten werden gerekruteerd uit armere streken, zodoende was er een stabiel leger, want wanneer de soldaat te oud werd, ging zijn zoon vaak in dienst. De 'oude' soldaat bleef dan als boerenknecht actief. De staat financierde dit systeem verder door grond te confisqueren, de *reduktion*. Onder Karel XI was dit mogelijk, doordat de regenten (hoge adel) buitenspel werden gezet door het slechte verloop van de Skanische oorlog. *Reduktion* werd in het hele Zweedse rijk uitgevoerd. In Zweden was de vordering van adellijke grond feitelijk de terugname van weggegeven grond. Met name de Zweedse koningin Christina (1626-1689, r.1632-1654) had veel koninklijke landgoederen geschonken aan haar favorieten. Maar in de Baltische provincies lag dit anders, deze gebieden werden al eeuwenlang door Duitse edelen en nazaten van de Zwaardridders bewoond en de confiscatie van deze grond leidde tot ontevredenheid. De Duitse-Litouwse edelman Johan Reinhold Patkul (1660-1707) deed er alles aan om dit te voorkomen. Uiteindelijk ging hij zo ver om de Poolse koning Frederik Augustus 'uit te nodigen' de Duitse Baltten te bevrijden van de Zweden.²⁸

Verder was Karel XI getrouwd met een Deense prinses, om zodoende via dynastieke banden de spanningen tussen de twee koninkrijken af te laten zakken.²⁹ Dit alles maakte binnenlandse hervormingen mogelijk. Hierdoor konden de Zweden tijdens de Grote Noordse oorlog zulke opmerkelijke resultaten behalen op het slagveld, maar deze hervormingen vormden ook de twistappel binnen het Zweedse rijk.

In Denemarken had men een vergelijkbaar stelsel, maar de Denen waren in een bepaald opzicht beter af dan de Zweden. De Deense kroon kon namelijk tol heffen over de Sont, de schepen die vol graan, pelzen en wat niet meer door de zeestraat vaarden dienden tol te betalen. Ook was de Deense adel vele malen kleiner dan die van de omliggende landen. Ten slotte had het koninkrijk Denemarken-Noorwegen de beschikking over ijsvrije havens, een luxe die staten als Zweden, Moskovië en Polen-Litouwen niet bezaten.³⁰ Minder geluk hadden de Denen met hun burens, langs de grens met het Heilige Roomse rijk bevonden zich vijandelijke staten. Aan de grens van Denemarken bevond zich het hertogdom van Holstein-Gottorp, de hertogen stamden af van Frederik I van Denemarken (1471-r.1523-1533) en zijn tweede vrouw. De koningen van Denemarken stamde af van de eerste vrouw van Frederik I, maar deze bloedband weerhield de hertogen er niet van om onafgebroken oorlog te voeren met Denemarken. In de loop van de 16^e en 17^e eeuw werd het hertogdom Holstein-Gottorp feitelijk een vazalstaat van het koninkrijk Zweden, daarnaast waren de vorstenhuizen van Zweden en Holstein-Gottorp via huwelijken aan elkaar verbonden geraakt. Karel X (1622-r.1654-1660) was getrouwd met Hedwig Eleonora (1636-1715), dochter van de hertog van Holstein-Gottorp, die in haar lange leven veel invloed op de politiek van Zweden wist uit te oefenen. Het hertogdom lag in de tegenwoordige Duitse deelstaat Sleeswijk-Holstein en de Deense regio Zuid. Het hertogdom vormde altijd een bedreiging voor de veiligheid van de Deense staat.

---

²⁸ Frost, *The Northern War*, 229.

²⁹ Idem, 208-222.

³⁰ Idem, 6-8.

In de Duitse staten was het op poten zetten van een leger 'gemakkelijker'. In Pruisen waren de landerijen verspreid en oppositie tegen de belastingdrift van de keurvorst was moeilijk. Helemaal doordat een staand leger noodzakelijk was om de lappendeken aan gebieden te verdedigen. De koning Frederik I (keurvorst III) en zijn zoon Frederik Wilhelm I stampten een leger uit de grond en verhuurden dat ook. Daarnaast dient te worden opgemerkt dat in de Duitse keurvorstendommen de macht van de Standen niet onderschat mocht worden. De steden en de adel in Saksen waren bijvoorbeeld fel gekant tegen belastingmaatregelen van Augustus Frederik I. Door middel van vertraging en door zich te beroepen op oude rechten bestreed men de absolutistische neigingen van de keurvorst.³¹

In Polen ging het een andere richting uit. Waar de Zweedse koningen de macht van de adel aan banden hadden gelegd, de keurvorsten gewoon hun gang gingen en de Deense koning een tussenpositie innam was de koning van Polen zwak. De Pools-Litouwse gemenebest draaide op de dienstadel en had geen staand leger zoals de Duitse vorsten. Huurlingen moesten de gaten opvullen en militaire campagnes werden met een *ad hoc* leger uitgevoerd. In vreedstijd kon de gekozen koning hoog en laag springen, de mangaten peinsden er niet over de koning meer soldaten (lees:macht) te geven. De vrees voor een absolute monarchie was groot, maar uiteindelijk was het lastig om een groot rijk te verdedigen zonder voltijd legermacht. Desalniettemin was Polen-Litouwen een grootmacht, iets wat over het rijk Moskovië niet bepaald gezegd kon worden aan het einde van de 17^e eeuw.³²

De problemen waarmee de Zweden en de Denen aan het begin van de Vroegmoderne tijd te kampen hadden – het gekozen koningschap en de vetes die daar debet aan waren – bleven tot het einde van het koninkrijk-groothertogdom Polen-Litouwen bestaan, totdat de staat voor tweehonderd jaar van de kaart verdween (met het Interbellum als uitzondering)

Sinds de dood van Ivan IV (1533-1584) was het rijk van Moskovië in chaos verzonken, de tsaar was aan het einde van zijn leven krankzinnig geworden na de mislukte oorlog in Lijfland. De troonopvolging was hoogst ongebruikelijk, doordat Ivan zijn gezonde opvolger per ongeluk om het leven gebracht had. Hierdoor werd de bojaar en belangrijke hoveling Boris Goedonov (1551-1605) als regent aangesteld voor de onnozele en wrede Fjodor I (1557-r.1584-1598). Tegelijkertijd was Ivan IV zeven maal in het huwelijk getreden, maar de Russisch-orthodoxe kerk had zijn laatste echtverbintenissen niet meer erkend. Het laatste huwelijk – met Maria Feodorovna Nagaya – had wel een zoon opgeleverd, maar deze Dimitri (1582-1591) scheen als kind verongelukt te zijn. In de periode van 1598 tot 1613 doken er troonpretendenten – Valse Dimitri's – op met steun van de Polen, Zweden, Kozakken en de strijdende bojarenfacties. Regelmatig 'herkende' Maria Feodorovna Nagaya één van de Dimitri's als haar zoon. In deze periode brak er ook een hongersnood uit, tegelijk werd het land bezet door buitenlanders joegen zij een burgeroorlog aan waardoor Goedonovs positie steeds benauwder werd. Goedonov overleed in 1605, de burgeroorlog bleef en de periode ging de

---

³¹ Wieland Held, *Der Adel und Augustus der Starke, Konflikt und Konfliktaustrag zwischen 1694 und 1707 in Kursachsen*, (Keulen, 1999), 14-35.

³² Frost, *The Northern War*, 243-258.

geschiedenis in als de Tijd der Troebelen. Nadat koopman en slager Koezma Minin en vorst Dmitri Pozjarski uit de stad Nizjni Novgorod het beu waren en de buitenlandse troepen met steun van de bojaren het land uit wisten te werken werd in 1614 besloten de geestelijke en bojaar Filaret Romanov (1553-1633) tot regent te kiezen en zijn zoon Michael (1596-r.1613-1645) als tsaar te erkennen. De Romanovs regeerden tot de Russische Revolutie als tsaren of keizers van Rusland.³³ Onder de eerste Romanovs vonden er al geleidelijke hervormingen plaats, het bojarensysteem werd afgeschaft, Westerse ideeën vonden ingang en het leger werd hervormd. De beroemdste en beruchtste telg uit dit geslacht was Peter I (1672-r.1682-1725), wiens droom – open havens voor Rusland en één van die havens als zijn Westerse hoofdstad – een oorlog met Zweden onvermijdelijk maakte.

De Grote Noordse Oorlog 1700-1706

In het laatste decennium van de 17e eeuw kwam een nieuwe generatie vorsten aan de macht : Frederik IV van Denemarken (1671-1730), Frederik Augustus I van Saksen (1670-1733), Peter I Romanov van Moskovië (1672-1725) en Karel XII van Zweden (1682-1718). De Zweedse koning was de jongste van hen.

In 1698 sloten eerst de regeringen van Denemarken en Saksen een defensieve alliantie, later volgden de leiders van Saksen en de Rusland met verdrag. In 1699 sloten de Russen en de Denen een verbond. De cirkel van verdragen rond Zweden sloot zich zodoende. Aan het Zweedse hof bleef de koning-grootmoeder pleiten voor een sterke band met Holstein-Gottrop.. De hertogen van dit staatje lagen regelmatig overhoop met de koning van Denemarken, en de koning-grootmoeder was een telg uit dit geslacht. De Deense koning had ook aanspraken op deze regio en zag zijn zuidelijke grens bedreigd worden door de dwarse hertogen van Holstein-Gottrop, die vaak aan de leiband van Zweden liepen. De Deense moeder van Karel XII - Ulrika Eleonora (1656-1693) - was door haar vroege dood niet in staat haar zoon te beïnvloeden door een gearrangeerd huwelijk met een Deense prinses en zo liep de 17^e eeuw ten einde.³⁴

In de Zweedse overzeese gebieden broeide het naar aanleiding van de vordering van land onder Karel XI, zoals gezegd probeerde de Duist-Litouwse edelman Patkul hier verandering in te brengen. Hij trok door Europa en kwam uiteindelijk in het Polen van Frederik Augustus terecht. Daar schetste hij een beeld van Zweeds Letland in de donkerste kleuren: de bewoners van het gebied morden en leden onder het Zweedse juk, een bevrijder zou met open armen ontvangen worden. Met Patkuls belofte van een snelle en makkelijke verovering van Letland en Estland viel Frederik Augustus de Baltische landen binnen. Tegelijk moest deze gebiedsuitbreiding zijn lastige adellijke onderdanen in Polen tot bedaren brengen, zij zagen Lijfland namelijk als een verloren gegaan rijkdeel. Het leger van de Saksische keurvorst stond goed aangeschreven en alleen de achttienjarige Karel XII stond hem in de weg.

---

³³ Bezemer, 46-56.

³⁴ Het gaat hier om prinses Sophia Hedwig van Denemarken (1677-1735), die uiteindelijk nooit gehuwd is met één van haar verloofdes. Zij was een nicht van Karel XII via diens moeder.

Hoofdstuk 2 – 1706 : Twee conflicten

Tegelijk met de Saksische aanval begon het Deense offensief tegen Zweden, maar door toezeggingen van de leiders van Engeland en de Republiek wist Karel XII deze tijding te keren. Binnen enkele weken lag een Engels-Staatse vloot bij Kopenhagen, klaar om de stad te bombarderen. Binnen de kortste keren werd het verdrag van Travendal gesloten, vanaf 18 augustus namen de Denen niet meer deel aan de oorlog tegen Zweden. Door het verdrag waren ze met handen en voeten gebonden aan de vrede.³⁵ In de hierop volgende jaren balanceerden de Deense vorst en zijn ministers op het slappe koord. Aan de ene kant was het voor hen niet meer mogelijk deel te nemen aan de Grote Noordse Oorlog, aan de andere kant werd het koninkrijk aan alle kanten bedreigd terwijl het gros van het Deense leger, ver weg in vreemde dienst, in een oorlog tegen Frankrijk vocht.³⁶

De positie aandacht die in dit hoofdstuk uitgaat naar Denemarken en Saksen heeft er mee te maken dat in deze staten de Staatse diplomaten in het cruciale jaar 1706 het nodige werk te verzetten hadden. De Noordse Oorlog kwam toen voor de Geallieerden erg dichtbij, Specifiek gaat het om de opvolgingskwestie van Eutin (Deense kwestie) en de Zweedse invasie van Saksen (Saksische kwestie).

Al dan niet om opportune redenen waren *'les Haut Alliez'* zeer bang voor een vermenging van de oostelijke 'Grote Noordse Oorlog' en de westelijke 'Spaanse Successieoorlog'. Een jaar waarin deze oorlog vermengd dreigden te raken was 1706. De deelnemende partijen raakten niet verstrikt in een totale Europese oorlog die – theoretisch gezien – heel continentaal Europa tot één slagveld kon maken. Het ingrijpen in de Noordse Oorlog moet in dat kader gezien worden, alhoewel de geallieerden officieel geen partij kozen in het conflict en de *status quo ante bellum* voorstonden. De vlootsteun aan Zweden in 1700 is een handeling die binnen deze politiek paste. Daarnaast, in de jaren voor de Spaanse Successieoorlog, probeerden de geallieerden elk beschikbaar regiment te huren dat in Oost-Europa te vinden was, zo ook in Zweden.³⁷ In 1704 werd het de geallieerden al duidelijk dat de Zweedse koning Karel XII daartoe niet bereid was zolang de oorlog in het noorden zich voortsleepte. Augustus Frederik van Saksen en Frederik IV van Denemarken hadden daarentegen wel troepen aangeboden. De voorkeur ging hierop uit naar een beleid waarbij Denemarken en Saksen ontzien werden. Hierop kozen de geallieerden feitelijk partij voor de anti-Zweedse coalitie, maar ontkende dit tegenover de Zweedse diplomaten in Londen en Den Haag.³⁸ Er was de geallieerde

---

³⁵ J.S.A.M. van Van Koningsbrugge, *Tussen Rijswijk en Utrecht. De diplomatieke betrekkingen tussen Zweden en de Verenigde Nederlanden, 1697-1713*, (Groningen, 1996) 65-72.

³⁶ De briefwisseling van Anthonie Heinsius, 1702-1720, deel V, 1706, bew. door A. J. Veenendaal jr. ed. *Rijks Geschiedkundige Publicatiënpublicatiën*, Grote serie nr 183, (Den Haag, 1976). Goes aan Heinsius 23 februari 1706.

³⁷ A.J. Veenendaal, 'The War of the Spanish Succession in Europe', in J. Bromley (red.), *The New Cambridge Modern History VI: The Rise of Great Britain* (Cambridge, 1970) 428- 432.

³⁸ Van Koningsbrugge, *Tussen Rijswijk en Utrecht*, 107-114.

diplomaten verder veel aan gelegen de koning van Zweden er toe te bewegen zo ver mogelijk uit de buurt van het Heilige Roomse Rijk te houden.³⁹

In het jaar 1706 verliep de Grote Noordse Oorlog voor de Zweedse koning zeer gunstig. De Denen waren door het verdrag van Travendal met Geallieerde vlootsteun uitgeschakeld. Het pas gemoderniseerde leger van Peter I was bij Narva verslagen en de Saksische keurvorst Frederik Augustus I werd afgezet als koning van Polen. Tegelijkertijd hadden de Zweedse bondgenoten ook een diplomatieke overwinning behaald, de hertogen van Holstein-Gottorp wisten namelijk de hand te leggen op het bisdom Lübeck.

Voor de geallieerden was dit een rampzalig scenario: de Zweden waren ooit bondgenoten geweest van de Franse koning Lodewijk XIV en de militaire mislukkingen van koning Frederik IV van Denemarken en keurvorst Frederik Augustus I de Sterke van Saksen verzwakten de positie van de Geallieerde legers. De Staatse diplomaten waren in dit jaar betrokken bij allerhande pogingen om de belangen van de geallieerden zo goed mogelijk te verdedigen: een oorlog tussen Denemarken en Zweden moest voorkomen worden en de Zweedse krijgsmacht diende Saksen links te laten liggen. Deze diplomatieke 'hoofdpijndossiers' worden in dit hoofdstuk behandeld; Saksen volgt nog, maar eerst de mogelijke oorlog tussen de Denen en Zweden.

Eutin – Lübeck

De eerste dagen van het jaar 1706 werden ingeluid met de Deense invasie van de bisschoppelijke stad Eutin. De troepen van de hertog van Holstein-Gottorp werden verjaagd en de broer van de Deense koning kon daarop administrateur van het prins-bisdom Eutin worden. De verjaagde administrateur Christian Augustus van Holstein-Gottorp (1673-1726) had echter het recht aan zijn zijde, de hertogen van Holstein-Gottorp hadden via het reces van Glückstadt van 1666 'recht' op de bisschopszetel van Eutin.⁴⁰

Het prins-bisdom van Lübeck, met Eutin als bisschoppelijke zetelstad, was sinds de Middeleeuwen een bisdom binnen het Heilige Roomse Rijk, de Rooms-Katholieke eredienst was verdwenen met de Reformatie, maar het bisdom bleef. De bisschoppen van Eutin werden gekozen door het kapittel. Het Lutheranisme heeft namelijk wel bisschoppen maar in dit geval was de functie niet bepaald geestelijk. Vandaar dat men de bestuurder van een protestants prins-bisdom aanduidt met 'administrateur'. Feitelijk regeerde een gekozen edelman als administrateur en was er geen bisschop. De rooms-katholieke Habsburgse keizers waren niet in staat alle protestantse prins-bisschoppen uit hun ambt te zetten en te vervangen, hierdoor waren er enkele protestantse prins-bisdommen. De administrateur had dezelfde macht als een Roomse prins-bisschop. De kandidaten voor het bisdom Lübeck waren afkomstig uit de vorstelijke families uit de omgeving, te weten de koningen van Denemarken en de hertogen van Holstein-Gottorp.

---

³⁹ Idem, 110-115, 121-122.

⁴⁰ Veenendaal, *Correspondentie Heinsius 1706*, Goes aan Heinsius, 9 februari 1706.

Nu had Lübeck een strategische ligging. Aan de oostzijde lag Zweeds Pommeren, aan de Westzijde het hertogdom Holstein-Gottorp en in zuidelijke richting de stad Bremen - in Zweedse handen sinds 1648. De functie van administrateur werd bezet door een hertog van Holstein-Gottorp ,ten tijde van deze Noordse oorlog betekende dit voor Denemarken een compleet 'Zweeds' Noord-Duitsland. Vandaar de wat gewelddadige 'hulpvaardigheid' van koning Frederik IV ten faveure van zijn broer prins Karel (1680-1729), kandidaat-bisschop van Eutin. Een ander probleem voor de Denen was dat Christian Augustus van Holstein-Gottorp niet alleen de bisschop van Eutin wenste te worden, maar sinds 1702 al regent van Holstein-Gottorp was namens zijn minderjarige neefje Karl Friedrich (1700-1739). Zodoende konden het hertogdom en het bisdom bestuurd gaan worden door één man, waardoor er één groot Holstein-Gottrop ontstaan zou.

De zaak leek ielijk uit de hand te lopen doordat de koning van Zweden en de keurvorst van Hannover de inmenging van de Deense troepen als een oorlogsverklaring zouden opvatten. De Deense koning gaf de Staatse gezant Robert Goes (1652-1724, gezant vanaf 1685) te kennen dat dit niet de bedoeling was.⁴¹ Het handelen van de koning was ingegeven door de Holsteinse regent Christian Augustus, deze zou zonder geldige reden het bestuur op zich genomen hebben van Eutin. Prins Karels rechten werden geschonden en daarom greep de koning in. Een mogelijke oorlog had de Deense vorst niet voorzien.⁴²

Na de nodige diplomatieke wederwaardigheden kon Goes meedelen aan Heinsius dat de Deense koning zich bereid had gevonden om in te stemmen met arbitrage door de Engelse en Staatse diplomaten. Op deze wijze leek de lucht geklaard en konden de geallieerden verder vechten tegen Frankrijk. Maar Eutin lag in het Heilige Roomse Rijk, dus ruzies tussen staten binnen het Rijk dienden hierom aan de *Reichshofrat* voorgelegd te worden. Dit keizerlijk adviesorgaan werd zodoende in een vroeg stadium betrokken bij de oplossing van het conflict.⁴³ Daarnaast probeerden Staatse en Engelse diplomaten buiten de keizer de ruzie in de kiem te smoren, wat hen later zou bezuren, de keizer zou nog van zich laten horen in deze geschiedenis.

De vrees van de Denen voor Zweedse oorlogshonger bleek – achteraf - enigszins overdreven. Aan het Zweedse hof regeerde op dat moment de koning-grootmoeder - Hedwig Eleonora van Holstein-Gottorp - met haar regenten, want haar kleinzoon Karel XII vocht op dat moment in Polen. De Nederlandse diplomaat Hendrik Willem Rumpf de jongere (1671-1743) kreeg van de Zweedse diplomaat Olivecrantz te horen dat de Zweedse regering hoopte dat het niet uit de hand zou lopen. De Pruisen zouden buiten het conflict willen blijven ondanks voorstellen van keurvorst-koning Frederik Augustus. Al met al zaten de Zweden niet te wachten op een (nieuwe) oorlog met Denemarken.⁴⁴

---

⁴¹ Veenendaal, *Correspondentie Heinsius 1706*, Goes aan Heinsius 30 januari.

⁴² Idem, Goes aan Heinsius, 9 februari.

In Hannover regeerde op dat moment George I, die later onder dezelfde naam koning van Groot-Brittannië werd.

⁴³ Idem, Goes aan Heinsius, 6 maart.

⁴⁴ Veenendaal, *Correspondentie Heinsius 1706*, Rumpf aan Heinsius, 9 januari 1706.

Net als Goes diende Rumpf in Zweden de geallieerde belangen te verdedigen, hij moest zorgen voor een scheiding van de Spaanse en Noordse oorlog. De manier waarop was duidelijk voor Rumpf, want in een brief schreef hij dat hij hoopte dat de Poolse koning Frederik Augustus de Zweedse troepen maar lang genoeg bezig zou weten te houden met vechten. Zo niet dan zou een oorlog in Noord-Duitsland niet uit blijven. Dat de keurvorst van Hannover zich aan de Zweedse zaak verbonden had en ook dreigde met interventie, scheen volgens Rumpf minder schadelijk te zijn voor de Geallieerden dan een Zweedse inval in Denemarken of Eutin.⁴⁵

Om zijn doelen te bereiken gaf Rumpf in Stockholm ronduit te kennen dat de belangen van de Fransen gediend zouden zijn met een Zweedse aanval op Denemarken, Frederik IV zou zijn troepen terug geroepen hebben en de geallieerden lelijk te kijk hebben gezet.⁴⁶ Plenipotentiaris Goes deed in Kopenhagen ook de nodige voorstellen en hield daarbij zijn collega Rumpf op de hoogte.⁴⁷ Er passeerde in een brief van Goes aan Heinsius een aantal scenario's, waaronder een algehele terugtrekking van alle troepen van beide kampen tot arbitrage door de Republiek en Engeland. Een 'neutrale' bisschop in Eutin was ook een optie, net als een tijdelijk bestuur bestaande uit het kapittel.⁴⁸

In de maanden februari en maart van het jaar 1706 probeerde Goes een oplossing te regelen, de Staatse en Engelse regeringen hoopten zich op te kunnen stellen als arbiters, in Zweden had kanselier Gyldenstolpe al iets soortgelijks voorgesteld. Deze noemde ook de keizerlijke *Reichshofrat* als een mogelijke scheidsrechter in het conflict.⁴⁹

In Kopenhagen was men minder tevreden, met name de ministers stonden ronduit vijandig tegenover buitenlandse bemoeienis. Zo moest Goes zich letterlijk naar de koning toe wurmen, de Deense minister Christian von Lente (1649-1725) ging simpelweg tussen de koning en Goes instaan om het gesprek te verstoren. Kortom, het was duidelijk dat de ministers en de koning van mening verschilden over een oplossing. Een commissie van 'wizzen', te weten de Republiek en Engeland, was naar Goes zijn mening een goede oplossing. De administrateur uit Holstein-Gottorp mocht daarbij Eutin blijven besturen. De koning protesteerde, met het aanhalen van allerlei decreten probeerde hij de rechtmatigheid van zijn handelen te bewijzen.⁵⁰ En zo sleepte het conflict zich voort.

In Zweden was men daarentegen wel enthousiast over de mogelijke toewijzing van de Republiek en Engeland als scheidsrechters. Rumpf kon Heinsius vertellen dat deze oplossing met vreugde aanvaard werd aan het Zweedse hof. De broer van de hertog van Holstein-Gottorp kon zich nog steeds kandidaat stellen.⁵¹ In een brief van 27 maart 1706 liet Rumpf nog weten hoe tevreden men

---

⁴⁵ Idem, Rumpf aan Heinsius, 6 februari.

⁴⁶ Idem, Rumpf aan Heinsius, 23 januari.

⁴⁷ Veenendaal, *Correspondentie Heinsius 1706*, Rumpf aan Heinsius, 27 maart 1706.

⁴⁸ Idem, Goes aan Heinsius, 23 januari 1706.

⁴⁹ Idem, Rumpf aan Heinsius, 30 januari 1706.

⁵⁰ Idem, Goes aan Heinsius, 9 februari 1706. In de brief van 27 maart 1706 blijkt ook dat de reserves die de Deense koning heeft, en de ontevredenheid onder zijn ministers, als nieuws in de Haarlemse Courant terecht waren gekomen. Hierover was men zeer verbolgen in Kopenhagen, men veronderstelde geheimhouding.

⁵¹ Idem, Rumpf aan Heinsius, 20 maart 1706.

aan het Zweedse hof was en hoe erkentelijk hijzelf was voor de informatie die hij van Goes mocht ontvangen. Uiteindelijk stemde ook het Deense hof in met de arbitrage door Engelse en Staatse bemiddelaars.⁵² Vanaf 24 april nam de Britse resident de zaken in het bisdom Lübeck waar. En zo leek het probleem netjes opgelost.

Maar voor het zover kwam wist de keizer via de *Reihshofrat* de zaak te vergallen: de afhandeling van het conflict was een zaak van het de keizer en zijn raadgevers en niemand mocht zich ermee bemoeien. Goes liet in een brief van 6 april 1706 aan Heinsius weten dat men in Kopenhagen dit oordeel van de *Reichshofrat* niet verwacht had. De keizer beriep zich namelijk op een decreet uit 1702 dat het bisdom aan Holstein-Gottrop 'toewees'. Terwijl Goes kort daarvoor de Deense koning tot een oplossing 'in der minne' bewogen had. Goes geloofde dat dit soort 'keizerlijk' gedrag de verhalen van de Zweedse gezant in Kopenhagen ondersteunde, deze had namelijk gewaarschuwd voor een agressieve Habsburgse universele monarchie. Verder rechtvaardigde dit 'keizerlijk' gedrag de oorlogsretoriek van de Beierse keurvorst, deze beriep zich namelijk op de vrijheid van de Duitse vorsten.⁵³ Kortom de Denen werden zodoende niet bepaald aangemoedigd om de *Haut Alliez* te steunen.⁵⁴ Laat staan zich welwillend te tonen jegens de Geallieerden. Het gedrag van de keizer en zijn ministers kwam op de diplomaten arrogant over, alsof de keizer machtig genoeg was om oude wetten en tradities aan de kant te schuiven.⁵⁵

In Kopenhagen bleef de zaak zich zodoende voortslepen, doordat de geallieerden de Deense prins Karel, tegen de zin van de ministers van de koning, een schadevergoeding aangeboden hadden. De hoogte van het bedrag en de misverstanden tussen het Deense hof en de Deense gezant Von Stöcken in Den Haag zorgen voor de nodige meningsverschillen.⁵⁶ Uiteindelijk leek de zaak weer overhoop gehaald te worden doordat de Britse gezant in Den Haag en Heinsius in november besloten dat de schadeloosstelling toch geen goed idee geweest was en wellicht afgeketst moest worden. Overigens hoopte prins Karel op 12.000 rijksdaalders, volgens Goes een redelijk bedrag, aangezien Karel het kapittel in de eerste maanden van 1706 al meer dan 2000 rijksdaalders had moeten betalen.⁵⁷ Al leken de Britten uiteindelijk wat makkelijker van betalen te zijn dan de Staatse evenknieën: koningin Anna schonk Karel zelfs een pensioen.⁵⁸

Samengevat kan men hier spreken van een diplomatiek succes, de Staatse diplomaten waren in ieder geval die mening toegedaan.⁵⁹ Ook al leek de Hollandse zuinigheid – bijna – roet in het eten te gooien. Op deze wijze werd Christian Augustus van Holstein-Gottorp, en niet prins Karel, in augustus

---

⁵² Idem, Goes aan Heinsius, 10 april 1706.

⁵³ Maximiliaan II Emanuel (1662-1726), keurvorst van Beieren vanaf 1679 tot aan zijn dood.

⁵⁴ Veenendaal, *Correspondentie Heinsius 1706*, Goes aan Heinsius, 6 april 1706.

⁵⁵ Onder andere het reces van Glückstadt van 1666.

⁵⁶ Goes meldt dit vanaf de brief van 23 januari, de onduidelijkheid wordt in de daaropvolgende brieven vaker benoemd.

⁵⁷ Veenendaal, *Correspondentie Heinsius 1706*, Goes aan Heinsius, 15 juni 1706.

⁵⁸ Idem, Goes aan Heinsius, 6 november 1706.

⁵⁹ Idem, Rumpf aan Heinsius, 10 april 1706 en Goes aan Heinsius, brieven november 1706.

administrateur en prins-bisschop van Eutin en bisschop van Lübeck, hetgeen hij bleef tot aan zijn dood.

De Zweedse invasie van Saksen

De kwestie Eutin was wellicht van levensbelang voor de hertogen van Holstein-Gottrop en de Deense regering. De militaire dreiging vanuit Zweeds Pommeren, echter, viel te relativiseren. Het grootste deel van het Zweedse leger was in Polen te vinden. De regimenten in Pommeren zouden nooit voor de onrust kunnen zorgen waar de Zweedse hoofdmacht verantwoordelijk voor was onder leiding van Karel XII zelf. Als twintiger was hij bezig met een wilde opmars door Oost-Europa: na de slag bij Narva in 1700 het Russische leger van Peter I te hebben verpletterd waadde zijn Zweedse leger zich door de rivier de Divna het hertogdom Koerland (Letland) in. Vervolgens versloegen de Zweden bij Kliszów de Saksische-Poolse troepen en werd het koninkrijk Polen-Litouwen in het verderf gestort. Het succes van Karel XII was opmerkelijk, in de wandelgangen verwachtte men meer van de Poolse-Saksische troepenmacht. De reden voor het falen van dit leger was de onfortuinlijke machtspositie van koning Frederik Augustus in Polen, hij kreeg weinig hulp van zijn Poolse onderdanen bij de verdediging van hun land.⁶⁰ Zijn Saksische troepen werden keer op keer verslagen en uiteindelijk werd de koning-keurvorst teruggedreven richting Saksen. Op 13 februari 1706 vond de slag bij Fraustadt (Wschowa) plaats, hier werd het Saksische leger – aangevuld met Russische troepen – verpletterd. De gevolgen waren duidelijk, Polen was ontsloten, de weg naar Dresden lag open.

Aan het Zweedse hof protesteerde Rumpf tegen de opmars van de Zweden, de belangen van de Geallieerden kwamen in het geding wanneer de Saksische keurvorst te veel in het nauw gebracht werd. De Zweedse kanselier Gyldenstolpe zag hier logischerwijs geen kwaad in.⁶¹ Rumpf bleef in zijn brieven benadrukken dat de keurvorst voor de anti-Franse Coalitie van groot belang was. Niet alleen vanwege zijn troepen die meevochten in de Spaanse Successieoorlog, maar ook vanwege de geopolitieke rol van het Saksische vorstendom, wat een buffer vormde tussen Polen en de kroondomeinen van de Habsburgers.

In die zomer viel het diplomatieke verkeer stil, Rumpf mag eindelijk naar Holland terugkeren en Goes had weinig om handen in Kopenhagen, daar de Koninklijke familie naar haar zomerresidentie vertrokken was. Terwijl half Europa in brand stond, ging het *corps diplomatique* zijns weegs en liet de oorlog voor wat zij was. Het doel van Karel XII was niet de bezetting van Polen, maar het aftreden van Frederik Augustus, hij moest vervangen worden door een pro-Zweedse koning.⁶²

De eerste herfstbrieven van Rumpf aan Heinsius maakten meteen duidelijk dat er wezenlijk weinig veranderd was. De meeste reuring kwam van Hollandse kooplieden in Saksen, zij hadden geklaagd over

---

⁶⁰ Lukowski en Zawadski, *A Concise history of Poland*, 80-85.

⁶¹ Veenendaal, *Correspondentie Heinsius 1706*, Rumpf aan Heinsius, 27 maart 1706.

⁶² Koningsbrugge *Tussen Rijswijk en Utrecht*,

de onrust. Men was niet in staat haar wissels te verzilveren of te verkopen op de jaarmarkt van Leipzig. Kanselier Gyldenstolp maakte hierop duidelijk dat de koning niet de intentie had om Saksen te plunderen of maar binnen te vallen, dit was volgens graaf Gyldenstolp roddel en laster. De Zweden waren er slechts op uit dat de Zweedse kandidaat erkend werd als de rechtmatige koning.⁶³ Deze kandidaat was: Stanisław I Leszczyński (1677-1766, r. 1705-1709), hij was overigens voor de Zweden de tweede keus. De Zweedse kandidaten die de meeste voorkeur genoten waren in eerste instantie de nazaten van de voorlaatste koning Jan III Sobieski. De Zweedse kandidaat is daarom een nogal verwarrende term, maar vanaf 1704 was Stanisław Leszczyński dé Zweedse kandidaat voor de Poolse troon.⁶⁴ Hij regeerde vanaf 1705 als koning van Polen, maar alleen over het deel dat door de Zweedse troepen onderworpen was. Het gezag van Stanisław was beperkt, hij was een marionet van de Zweden. Zelfs alles aan zijn kroning was te beschouwen als een slechte komedie, of op zijn minst 'ongelukkig' voor zijn geloofwaardigheid. Niet in de koningsstad Krakau, maar in de gewone hoofdstad Warschau, niet door de hoogste geestelijke van het land, maar door de aartsbisschop van Lvov werd hij gekroond. Zelfs zijn kroon was niet 'echt', Augustus de Sterke had namelijk de oude Poolse kroon in bezit, waardoor Stanisław gekroond werd met een in allerijl gesmeed exemplaar, mogelijk gemaakt door de Zweden.⁶⁵

Rumpf dacht het zijne over deze 'rokkade', zo stelde hij dat het aftreden van Frederik Augustus een Zweedse truc was, de Poolse politiek was nu geheel onder invloed van de Zweden. Echter, de keurvorst viel ook het nodige te verwijten, hij had zijn land te gronde gericht met zijn ambities.⁶⁶ Het feit dat Karel XII de Saksische grens nog niet overgestoken was verklaarde Rumpf aan de hand van diens berekenende houding: de koning zou wel eens een willig werktuig in Franse handen kunnen zijn. Al was het maar omdat hij dol op overwinningen was, waarbij een aanval op het hart van het Heilige Roomse Rijk de situatie van het Europese machtsspel compleet zou veranderen. De angst voor een Zweedse aanval op de kroondomeinen van de keizer werd op deze manier bijna werkelijkheid. De angst voor Karel XII werd in geschiedschrijving verder verfijnd door onder ander Voltaire, die de koning als een brute viking en doorgedraaide vechtjas afschildert, in contrast met de hervormingsgezinde en moderne tsaar Peter I.⁶⁷

Op datzelfde moment begonnen de Russen aan hun opmars door Finland, de troepen van Peter I belegerden Viipuri/Vyborg, maar Rumpf dacht dat Karel XII in staat was om ten koste van Finland zijn tegenstander Augustus uit Polen te verjagen "*l'humeur du roi, soutiennent qu'il verra plutôt abimer son royaume que de se desister de son dessin de detroner le roi Augustuse*".⁶⁸

---

⁶³ Idem, Rumpf aan Heinsius, 27 oktober 1706.

⁶⁴ Lukowski en Zawadski, *A Concise history of Poland*, de zonen van Sobieski werden namelijk gehanteerd, Frederik Augustus had een verwant van de familie Sobieski in gijzeling genomen.

⁶⁵ Held, *Der Adel und Augustus der Starke*, 204, over de kroning van Stanisław op 24 september 1705).

⁶⁶ Veenendaal, *Correspondentie Heinsius 1706*, Rumpf aan Heinsius, 3 november 1706.

⁶⁷ Voltaire (François-Marie Arouet), *Histoire de Charles XII, Roi des Suedes*, (1731).

⁶⁸ Idem, Rumpf aan Heinsius, 13 november 1706.

Terwijl de Zweden aan de winnende hand waren in Polen bleek de Franse diplomaat Jaque de Campredon (1672-1749) te pleiten voor vrede tussen Frankrijk en de oorlogzuchtige *Haut Alliez*. Zweedse diplomaten zouden volgens de Franse gezant als bemiddelaars kunnen optreden. Rumpf verdacht zijn Zweedse collega's daarbij van Franse sympathieën, vooral doordat Campredon de geallieerden als de vechtersbazen in de Spaanse Successieoorlog omschreef. Het thema 'Zwedens onbetrouwbaarheid' bleef terugkeren in de brieven die hierop volgden.⁶⁹

In de brief van 27 november werd de vrede van Altränstadt besproken, deze werd op 13 oktober gesloten.⁷⁰ Rumpf verbaasde zich vooral over het ontbreken van een 'neutrale' onderhandelaar of bemiddelaar.⁷¹ In die tijd was het normaal dat een neutrale derde partij optrad, een gezant afkomstig uit een staat die los van het conflict stond. De Zweden en Saksen hadden het allemaal zelf opgelost, ook al heeft Rumpf opgemaakt dat de Saksen het met knarsende tanden geaccepteerd hadden. Verder 'overwinterden' de Zweedse troepen in Saksen, dit duurde tot augustus 1707.⁷² In de gehele correspondentie met de betrekking tot de vredesonderhandelingen bleef Rumpf benadrukken dat de Zweden onbetrouwbaar waren en iets in hun schild moesten voeren. In zijn brieven in december gaf Rumpf ook aan dat hij niet goed weet wat er gebeurd was in Saksen, de informatie die hij gaf was omgeven met ruis.⁷³

Van het front zelf waren de brieven veel lastiger te duiden, de diplomaat ter plaatse – de Overijsselse edelman Johan van Haersolte (1647-1716) – bevond zich in de stad Danzig. Deze 'Duitse' stad in het koninkrijk Polen had bijzondere rechten, het was geen hofstad maar een havenstad met een status aparte. De troepenbewegingen van de Saksische, Zweedse en Russische soldaten werden vrij accuraat beschreven door Haersolte. De nederlaag van de Saksen bij Fraustadt/Wschowa (13 februari 1706) werd door de Pruisische gezant het meest accuraat en snelst meegedeeld.⁷⁴ De Poolse legereenheden zelf hielden zich afzijdig in de oorlog, waardoor de diplomaten alleen spraken over soldaten in dienst van de Zweden, Saksen en Russen.⁷⁵

De zienswijze van Haersolte op de slag bij Fraustadt was als volgt. Om te beginnen noemt hij de overwinning van de Zweedse koning zeer 'onfortuinlijk'. Een ander thema in zijn brieven was de constante angst van het stadsbestuur om geplunderd te worden, of schattingen te moeten betalen aan de legers die door het ommeland trokken. Verder valt op dat de Russische legers telkens weer genoemd werden in de brieven, wat duidelijk maakt dat Frederik Augustus 'macht' grotendeels steunde op Moskovische ondersteuning.⁷⁶

---

⁶⁹ Idem, Rumpf aan Heinsius, 20 november 1706.

⁷⁰ Meer hierover in de volgende paragraaf.

⁷¹ Idem, Rumpf aan Heinsius, 1 december 1706.

⁷² Idem, Rumpf aan Heinsius, 27 november 1706.

⁷³ Idem, Rumpf aan Heinsius, 1 december 1706.

⁷⁴ Veenendaal, *Correspondentie Heinsius 1706*, Haersholte aan Heinsius, 20 februari 1706;

⁷⁵ Lukowski en Zawadski, *A Concise history of Poland*, 83.

⁷⁶ Veenendaal, *Correspondentie Heinsius 1706*, Haersholte aan Heinsius, 24 februari 1706;

Ondanks zijn nederlagen bleef koning Frederik Augustus door het land trekken, maar volgens een brief van 4 september stond Karel XII al aan de grens van Saksen. Tegelijk erkenden veel Poolse steden Augustus Frederik nog steeds als rechtmatig vorst van Polen.

Om de belangen van de geallieerden te verdedigen werden er diplomaten op uit gestuurd, pogingen om de Zweden naar het anti-Franse kamp over te halen behoorden niet tot de opties, de schade voor Frederik Augustus beperken was het meest realistische doel.⁷⁷ Het geallieerde gezantschap dat er vanuit Danzig op uit gestuurd werd bestond uit heer Haersolte en de geestelijke John Robinson – laatsgenoemde namens Engeland.⁷⁸ De heren vertrokken vanuit Danzig via Frankfurt an der Oder naar Leipzig, om daar Karel XII te kunnen spreken.⁷⁹ De geallieerden – middels hun gezanten – dienden de Zweden buiten het Heilige Roomse Rijk te houden en de diplomaten moesten evenzo achter de plannen van Karel XII zien te komen.⁸⁰

Vanuit de steden die de heren Haersolte en Robinson aandeden melden zij de nodige troepenbewegingen, verder lichte Haersolte in de correspondentie met Heinsius zijn hart, Karel XII was niet te vertrouwen. Een Frans complot leek volgens Haersolte op handen, de verwoesting van Saksen was nabij en Karel XII zou met zijn legers door Europa razen. De handelsbelangen werden ook beschadigd, de kooplieden zijn immers gevlucht uit Leipzig, ze zouden naar Halle – Brandenburg – gegaan zijn.⁸¹ Bij zijn nouvelles voegde Haersolte soms brieven van kooplieden toe. De brievenselectie die naar Den Haag gezonden werd liet handelaren aan het woord die ook zeer negatief over de Zweden denken. Een niet te herleiden koopman beweerde dat Karel XII via een aanval op de Duitse keurvorsten de universele monarchie van Lodewijk XIV mogelijk zou willen maken.⁸²

Alhoewel deze koopmansbrieven van voor Haersoltes aankomst in Saksen zijn, was er in de dagen voor de aankomst van Karels leger wel degelijk sprake van massahysterie. De edelen ontruimden hun landhuizen en trokken naar de omringende Duitse staten, uit angst voor plunderingen. Studenten verlieten de universiteitsstad Leipzig vanwege de beruchte ronselaars, de Zweden waren genoodzaakt de gesneuvelden te vervangen voor nieuw bloed. Deze geruchten werden niet alleen gevoed door recente gruwelverhalen uit Polen, maar ook door de ervaringen uit de Dertigjarige oorlog.⁸³ Alhoewel de Zweedse koning niet van plan was om Polen letterlijk te annexeren, hadden de

---

⁷⁷ Van Koningsbrugge, *Tussen Rijswijk en Utrecht*, 109-114, over Zweedse troepenleveranties;

⁷⁸ Voor meer informatie over deze avontuurlijke geestelijke zie onder andere: *John Robinson's Account of Sweden, 1688: the original 1688 manuscript, edited and collated with the 1693 manuscript and the published editions from 1694*, met een inleiding van John B. Hattendorf. (Stockholm, Sweden: Karolinska Förbundet, 1998).

⁷⁹ Veenendaal, *Correspondentie Heinsius 1706*, Haersolte 16 oktober 1706.

⁸⁰ Van Koningsbrugge, *Tussen Rijswijk en Utrecht*, 137-140.

⁸¹ Veenendaal, *Correspondentie Heinsius 1706*, Haersolte aan Heinsius, 11 september 1706.

⁸² Idem, Haersolte aan Heinsius, 13 oktober 1706.

⁸³ Held, *Der Adel und Augustus der Stärcke*, 205.

geallieerden hier echter geen boodschap aan, want Frederik Augustus was de koning die zij wensten in Polen, hij leverde ten minste soldaten.⁸⁴

Vanaf het einde van de maand september bevond Karel XII zich met zijn legerleiding en manschappen in de buurt van Saksen.⁸⁵ Frederik Augustus was niet in zijn keurvorstendom, hij reisde in die periode van Lublin, naar Krakau om uiteindelijk in Warschau te resideren, tegelijkertijd versloeg een Saksisch leger de Zweedse generaal Manderfeld bij Kalisz op 29 oktober. Overigens bestond dit leger grotendeels uit Russische soldaten.⁸⁶ De Zweden stelden desalniettemin een ultimatum, Frederik Augustus moest een vredesverdrag aannemen, op voorwaarden van de Zweden. Dit verdrag van Faustädt, vernoemd naar de plaats van residentie van de Zweedse generale staf, was op 13 oktober opgesteld, maar werd pas in december door de keurvorst ondertekend. Karel XII had de vertegenwoordigers van de Standen, vooral de edelen in dit geval, opgeroepen om zich bij hem te verzamelen. Er vond geen landdag plaats, dit leek de Zweden te riskant, een grote vergadering zou lastig aan te sturen zijn. De edelen Albrecht Anton von Imhoff en Georg Ernst Pflingsten vertegenwoordigen de Saksische staat vanaf 4 oktober bij de vredesonderhandelingen.⁸⁷

De Saksische edelen deden nog meer, zo probeerden ze, samen met de ministers, koning Frederik Augustus terug te laten komen naar Saksen, dit gebeurde via een wanhopige brief (20 oktober). Tegelijk zagen de ministers geen mogelijkheid tot verlichting van de lasten, die de Zweden hen opgelegd hadden. De Zweedse eisen hielden in dat de staat Saksen een forse schadevergoeding diende te betalen, dat de Zweden in Saksen konden overwinteren en dat Augustus Frederik Augustus zijn tegenstander Stanisław als koning van Polen zou erkennen.⁸⁸ Verder wenste Karel XII soldaten te kunnen ronselen in de regio. De Saksische functionarissen stuurden vervolgens (nog meer) wanhopige brieven naar Frederik Augustus, die nog in Warschau verbleef op dat moment.⁸⁹

Door de afwezigheid van de keurvorst en de passiviteit van de ministers werden de ongeveer alle taken overgenomen door vertegenwoordigers van de Standen, zo lag het staatsbestuur feitelijk in hun handen. Ze kregen hierbij hulp van de keizerlijke diplomaat graaf Sinzendorf, die het niet in het belang van de keizer achtte wanneer Saksen geruïneerd zou worden.⁹⁰

Naast Sinzendorf kwamen er nog meer diplomaten naar Saksen, Karel XII en graaf Piper hielden hierom regelmatig audiënties. De Duitse diplomaten hadden daarbij meer succes dan Haersolte en Robinson. Zo kon de Pruisische diplomaat Von Printzen regelmatig naar zijn collega's in Berlijn gaan met nieuws en werd de gezant uit Hannover ook prompt tot Karel XII toegelaten.⁹¹ Maar Robinson en Haersolte werden ondanks hun geloofsbrief niet toegelaten. Hun invloed wordt daardoor zeer beperkt,

---

⁸⁴ Van Koningsbrugge, *Tussen Rijswijk en Utrecht*, 118-121.

⁸⁵ Veenendaal, *Correspondentie Heinsius 1706*, Haersolte aan Heinsius, 25 september 1706.

⁸⁶ Idem, Haersolte aan Heinsius, 11 september, 29 september, 6 oktober 1706.

⁸⁷ Held, *Der Adel und Augustus der Stärcke*, 207.

⁸⁸ Van Koningsbrugge, *Tussen Rijswijk en Utrecht*, 137, het ging om 625.000 rijksdaalders per maand. Zie ook: Veenendaal, *Correspondentie Heinsius 1706*, Haersolte aan Heinsius, 12 november 1706.

⁸⁹ Held, *Der Adel und Augustus der Stärcke*, 213-215.

⁹⁰ Idem, 217-219.

⁹¹ Veenendaal, *Correspondentie Heinsius 1706*, Haersolte aan Heinsius, 3 december 1706.

Haersolte kon alleen de laatste nieuwtjes melden aan Heinsius, de koning zelf kreeg hij in die periode niet te zien..⁹²

Tot deze nieuwtjes behoorden verscheidene wilde verhalen, zo was gezant Sinzendorff te weten gekomen dat de keurvorst van Beieren – Maximiliaan II Emanuel (1622 – 1726, r.1679- 1726) – Karel XII verzocht zou hebben toe te treden tot de Franse coalitie, zodat de Zweden de koninkrijken van de Habsburgse keizer konden binnenvallen.⁹³ Tezelfdertijd deed Karel XII er alles aan om de gezanten, en ieder die het maar wilde horen, er van te overtuigen dat hij niet van plan was het Heilige Roomse Rijk in vuur en vlam te zetten. Hij wenste slechts vrede, maar dan wel op zijn voorwaarden: zo gunstig mogelijk voor de Zweedse machtspositie in de regio.⁹⁴

De opzet om vrede te sluiten slaagden , vanuit Zweeds perspectief ,wonderwel. Ondanks de overwinning van de Saksen bij Kalisz ,op 29 oktober ,verloor Augustus Frederik zijn Poolse troon. Het bericht van abdicatie kwam pas op 12 november bij de Zweedse koning aan. Uiteindelijk ontmoeten Karel XII en Augustus Frederik II elkaar op 17 december in Günthersdorf, iets ten noorden van Altranstädt. De ‘vrede’ kon gesloten worden, maar de Zweedse eisen dieneen ook ingewilligd te worden. De Saksische staat diende flink te betalen met harde valuta, maar ook met manschappen, huisvesting (inkwartiering) en loyaliteit, Saksen werd eigenlijk een sat.⁹⁵

Bij dit alles werden de Geallieerde diplomaten niet betrokken, uiteindelijk kreeg dit verhaal wel een staartje. De edelen uit Saksen gingen op eigen initiatief op zoek naar geldschieters, de Saksische bevolking kon de Zweedse oorlogsschatting niet dragen. De geallieerde diplomaten – met name de Oostenrijkse – boden actief adviezen aan, de edelen behoefden daarentegen van de ministers en de keurvorst weinig te verwachten. De passiviteit van de voormalige koning en zijn Geheime Raad verbaast historici nog steeds. De edelen wisten wel hoeveel geld ze moesten verzamelen: 3,5 miljoen Nederlandse guldens, daar hadden ze een klein jaar de tijd voor. Uiteindelijk wisten de Saksen 1 miljoen te lenen in de Republiek, Frederik Augustus kon dit op 20 september 1707 meedelen, het keurvorstendom Saksen was ‘gered’.⁹⁶

De geallieerde diplomatie was in deze casus niet uit de verf gekomen, de zaken regelden zichzelf. De dynamiek van de veldslagen kon niet bijgehouden worden door de gezanten en ambassadeurs. Tegen de tijd dat de uitkomst van de slag bekend geworden was, had de Zweedse koning op eigen houtje al een vrede ‘geregeld’. Maar het tafereel dat hierna plaats vond, deed nog vreemder aan, de koning zat voor een lange periode met zijn leger in het keurvorstendom Saksen, terwijl de Russische troepen bezig waren de veroveringen in Ingria veilig te stellen en Finland binnen trokken. Tegelijk was Karel XII druk bezig met de belangen van de Lutheranen in Silezië, deze streek was in handen van de Habsburgers en de rechten van de protestanten waren daar in het geding. Tussen Karel XII en de

---

⁹² Idem , Haersolte aan Heinsius, 8 en 11 november 1706.

⁹³ Idem , Haersolte aan Heinsius 3 december 1706.

⁹⁴ Idem , Haersolte aan Heinsius 12 november. 1706.

⁹⁵ Held, *Der Adel und Augustus der Stärke*, 223.

⁹⁶ Idem, 225-227.

Boheemse kanselier van keizer Jozef I (1678-r.1705-1711) – Johann von Wratislaw - kwam in de periode tussen juli en september 1707 de Conventie van Altranstädt tot stand. De onderhandelingen verliepen stroef en de Zweedse koning maakte handig gebruik van de zwakke positie van de keizer, de Habsburgse legers waren over heel Europa verspreid en hierdoor lagen de erflanden er weerloos bij.⁹⁷

Een verhaal op zichzelf was de komst van Marlborough naar Altränstad, in 1707 bezocht de hertog de Zweedse koning om met hem te onderhandelen.⁹⁸ De Spaanse Successieoorlog was nog niet voorbij en de 'Zweedse dreiging' bleef bestaan zolang de koning in Saksen was. In Westminster en aan het Binnenhof was men van mening dat voortzetting van de Noordse oorlog in Oost-Europa een goed plan was. Hoe eerder Karel XII en Peter I de strijd weer aangingen, hoe beter voor de Geallieerden. Vreemd genoeg bleef Karel nog ruim een jaar in Saksen, om vervolgens ten onder te gaan op de Oekraïense steppes. Tussen de veldslagen van Altränstad en Poltava zat bijna twee jaar ...⁹⁹

Hoofdstuk 3 – De werkwijze en de gevolgen van de diplomatie

In de jaren na 1706 was het lot Karel XII niet gunstig gezind, overmoedig had hij de Russen onderschat, de tsaar was beter in staat gebleken zijn leger te herstellen dan men aanvankelijk had gedacht. Op 8 juli 1709 werd het Zweedse leger verslagen door de Russische troepenmacht. Verstoken van hulpstroepen en steun van de Kozakken was het Zweedse leger op de Oekraïense steppe gestrand. Karel XII moest met een restant van het leger vluchten, de jaren hierna verbleef hij als gast van de Ottomaanse Sultan in Moldavië en na vijf jaar vertrok hij – met ruzie – bij zijn gastheer. In zijn koninkrijk aangekomen trok hij weer op tegen zijn vijanden, zijn strijd kwam ten einde toen hij bij het beleg van Frederikshald (Noorwegen) neergeschoten werd. Op 30 november 1718 stierf de koning, zesendertig jaar oud.¹⁰⁰

De oorlog ging voort tot 1721. Karels jongere zus Ulrika regeerde hierop twee jaren, om vervolgens af te treden ten gunste van haar Duitse echtgenoot, die als koning Frederik I de troon besteeg. Het absolutisme werd in deze periode door de Riksdag aan banden gelegd. De Zweden sloten in de periode 1719-1721 vrede met de koninkrijken van Groot-Britannië, Denemarken, Pruisen en Polen, met de tsaar werd pas in 1721 vrede gesloten. De Zweden verloren grote delen van hun imperium. De

---

⁹⁷ Van Koningsbrugge, *Tussen Rijswijk en Utrecht*, 146-149; De erflanden zijn o.a. Oostenrijk, delen van Tirol, Bohemen, Moravië, Hongarije enz.; de gebieden waar de Habsburgers direct heer en meester waren.

⁹⁸ Idem, 144-145.

⁹⁹ Voltaire is één van de weinigen die schreef over Karel XII, hierbij stelt hij volgens Ragnhild Hatton de Zweedse koning als 'viking' tegenover de 'hervormer' Peter I. Voor een actueler bron: zie William Young, *International politics and warfare in the age of Louis XIV and Peter the Great: a guide to the historical literature* (New York, 2004) 444 & 445.

¹⁰⁰ Kent, *A Concise History of Sweden*, 90-94.

Baltische staten, waar het allemaal om begonnen was, werden vanaf dat moment deel van het Russische rijk, tot aan de Russische Revolutie.¹⁰¹

Maar wat hadden de diplomaten nu teweeg gebracht in het jaar 1706, in dit hoofdstuk wordt getracht om te analyseren welke lijnen te ontdekken zijn in de briefwisselingen tussen Heinsius en de diplomaten. Hoe werkte het nu daadwerkelijk en wat valt op aan de methodes.

Beleidsverdediging

Uit de brieven en het handelen van de genoemde diplomaten vallen de volgende werkwijzen te onderscheiden. Allereerst stelden de diplomaten zich op als bemiddelaar bij conflicten tussen de strijdende partijen, het ging in de genoemde casus van Eutin wel om een 'nog niet uit de hand gelopen' conflicten. Gezanten Goes en Rumpf zijn aan de hoven van Kopenhagen en Stockholm in 1706 druk doende om de staten die troepen leveren uit de wind te houden. De Deense leiders werden in de kwestie Eutin gestuurd vanuit Londen en Den Haag, althans, dat poogden de diplomaten. Er werd – zo bleek uit de brieven – veel onderhandeld door de diplomaten om de Denen gezichtsverlies en een oorlog te besparen zonder de Zweden voor het hoofd te stoten.

Het wel en wee van het koninkrijk Zweden hadden de gezanten minder hoog in het vaandel zitten, Rumpf sprak vooral over de Zweedse opmars in Polen en verzocht de ministers in Stockholm om de koning's strijdlust te beteugelen. Dat het koninkrijk Zweden zelf door de Russen bedreigd werd was van minder groot belang. De Zweden dienden zulke zaken maar zelf regelen, de handelswijze van de Moskovieten werd vrij neutraal beschreven. Terwijl informatie over Saksen in geuren en kleuren aan Heinsius meegedeeld werd vanuit Stockholm. Het wantrouwen of de hatelijkheid van Rumpf is enigszins opmerkelijk, zijn familie werkte sinds het midden van de 17^e eeuw aan het Zweedse hof als gezant en onderhield goede banden met de koninklijke familie.¹⁰²

In de Vroegmoderne tijd kon men zijn beleid ook verdedigen met de buidel: de schatkamers en beurzen van de Republiek en Engeland werden menigmaal aangesproken. Zo werd de Deense prins

---

¹⁰¹ Idem, 98-102; De Engelse koning George I was Anna in 1714 opgevolgd als protestantse koning van Groot-Brittannië, maar bleef keurvorst van Hannover (en verbleef daar ook liever). Door Zweden in 1715 de oorlog te verklaren kon hij Hannover van een kuststrook voorzien, hij wist Bremen en omgeving op de Zweden te veroveren. De Pruisen wist op vergelijkbare wijze gebruik te maken van de Zweedse zwakheid, zo veroverden zij delen van Pommeren.

¹⁰² De familie Rumpf is hiervan een goed voorbeeld, vader Christiaan Constantijn Rumpf (1633-1706) had een reputatie opgebouwd als intellectueel aan het Zweedse hof. Hij was een belangrijke schakel in de boekenhandel in Zweden, het koninkrijk ontbeerde namelijk kwalitatief goede drukkerijen. Manuscripten gingen zodoende via Rumpf sr. naar de Republiek. Verder schreef en dichtte Rumpf sr. over zijn residentieland, dit werd ook gewaardeerd. De zoon van Rumpf kon zodoende bouwen met het 'sociale' kapitaal van zijn vader, alhoewel de verhoudingen tussen Zweden en de Republiek in 1718 zodanig bekoelden dat Rumpf jr. niet meer welkom was aan het hof. Zie: P.J.A.N. Rietbergen, 'C.C. Rumpf, G. Cuper and the Cultural Relations between Sweden and the Dutch Republic during the last Quarter of the 17th century' in: J. Ph. S. Lemmink en J.S.A.M. van Van Koningsbrugge (ed.), *Baltic Affairs, Relations between the Netherlands and North-Eastern Europ, 1500-1800* (Nijmegen, 1990)315-342.

¹⁰² Van Koningsbrugge, *Tussen Rijswijk en Utrecht*, 237-238.

Karel gecompenseerd voor het mislopen van de bisschopszetel te Lübeck, alhoewel de afspraken over het te schenken bedrag tot de nodige discussie tussen de Maritieme diplomaten leidden. Zoals eerder genoemd wisten de Saksische edelen ook hun weg naar de Republiek te vinden om de Zweedse oorlogsschattingen af te kunnen lossen in 1707, op deze manier kon de Republiek 'passief' invloed uitoefenen op het conflict.

Ten slotte laat het beleid van de leiders van de Republiek in het buitenland zich het beste omschrijven als 'pappen en nathouden'. De regenten lieten vaak zo lang op zich wachten dat het probleem haar urgentie verloor, de strijdende partijen afgeleid raakten of er een oplossing door een derde partij werd aangedragen. Deze 'passiviteit' werd bijvoorbeeld in de Noordse oorlog in de hand gewerkt door de elkaar 'bestrijdende' regenten uit Den Haag en Amsterdam. De Amsterdamse regenten hadden een groter belang bij goede handelsbetrekkingen met Rusland, de Haagse regenten zagen meer in een goede relatie met Engeland.¹⁰³

Een kanttekening bij dit geheel zijn de pogingen van gezant Haersolte om op audiëntie te mogen bij Karel XII in Altränstadt, zijn pogingen om tot de koning te komen in 1706 liepen op niets uit, de zaken handelen zichzelf af zonder de Engelse en Staatse gezanten. De Oostenrijkers bleken daarentegen succesvoller in Saksen. Dit betekende niet dat de *Haut Alliez* altijd elkaar aan wensten te vullen, men kan stellen dat de Habsburgers vaak hun eigen gang gingen.

Problemen

Naast de manier van werken van de Staatse afgezanten kwamen in de brieven ook de problemen naar voren. Het is opvallend dat de verhoudingen tussen de Maritieme en Territoriale leden van de anti-Franse Coalitie al in 1706 wat stroever leken te worden. De belangen liepen in de jaren hierna steeds verder uiteen.¹⁰⁴ Het eigengereide gedrag van de keizer, via de *Reichshofrat*, met betrekking tot de Eutinse opvolgkwestie zette kwaad bloed bij de Maritieme machten. Ook was het opvallend dat de diplomaten Robinson en Haersolte via Sinzendorff wel op de hoogte bleven van de onderhandelingen tussen Karel XII en de Saksische adel, maar niet direct betrokken leken te worden.

Een alomtegenwoordig probleem in de correspondenties tussen Heinsius en zijn *plénipotentiaries* is, zoals Rumpf zelfs letterlijk meldt, de ruis.¹⁰⁵ De vele roddels en vooroordelen maakten de correspondenties gekleurd. Het is uiteraard gemakkelijk om eeuwen na het conflict terug te kijken op de irrationele angsten en complottheorieën van de diplomaten uit de 18e eeuw. Toch is het opvallend hoe vijandig men tegenover Karel XII stond, de alliantie tussen Lodewijk XIV en de regenten van de minderjarige Karel XI in 1671 werd Karel XII kwalijk genomen. Terwijl Karel XII toch een protestant

---

¹⁰³ Idem, 126-134.

¹⁰⁴ D. Onnekink, 'Anglo-Dutch Diplomacy during the Opening Years of the War of the Spanish Succession, 1702-1704' in : *Antonie Heinsius and the Dutch Republic 1688-1720; Politics, war and finance* (Den Haag, 2002) 45-64.

¹⁰⁵ Veenendaal, *Correspondentie Heinsius 1706*, Rumpf aan Heinsius, 1 december 1706.

was, die vocht tegen de katholieke en zeer onbetrouwbare Frederik Augustus van Saksen. Karel XII verdedigde nota bene de belangen van de protestanten in Silezië (ten koste van de Habsburgers).

Een ander probleem dat specifiek in deze periode speelde, was de bijzondere toestand aan de meeste vorstenhoven. Karel XII en Frederik Augustus waren niet aanwezig aan hun hof, en aan de hoven was soms sprake van een chaotische toestand. Zo had Rumpf in Stockholm te maken met de ministers en de regentes, de koning-grootmoeder Hedwig Eleonora van Holstein-Gottorp, de bevelen van de koning waren ver weg en vooral onderweg. In Kopenhagen had Goes te maken met een redelijke vorst, maar deze werd bijgestaan door een aantal dwarse ministers, de ministers waren feller gekant tegen het opgeven van Eutin dan de koning zelf. De reizende diplomaat Haersolte kreeg te maken met een zeer curieus hof, koning-keurvorst Frederik Augustus van Saksen verbleef in Polen, de Zweedse troepen waren Saksen binnengetrokken en de Standen bestuurden de staat min of meer op eigen initiatief. Degene die Haersolte wenste te spreken hield de boot af: Karel XII was niet bereid Haersolte te ontvangen.

Een ander probleem is de onvoorspelbaarheid van het conflict, de gedoodverfde winnaar was koning Frederik Augustus, het Saksische leger zou in combinatie met de Poolse troepen de beste papieren hebben gehad. Tsaar Peter I en zijn 'halfwilde' Russen zag men als de minste broeder in de anti-Zweedse coalitie.¹⁰⁶ Niets was minder waar, tot schrik van de wereld werd het leger van Frederik Augustus keer op keer verslagen. Nog schokkender was uiteindelijk de Zweedse nederlaag bij Poltava in 1709, de 'halve wilden' uit Moskou versloegen het roemruchte leger van Karel XII.¹⁰⁷ In de daarop volgende jaren bleef het buitenlandse beleid van de Maritieme machten er op gericht om conflicten binnen het Heilige Roomse Rijk te vermijden, dit mislukte jammerlijk doordat al de tegenstanders van Karel XII besloten de Zweedse bezittingen op Duitse bodem aan te vallen. De 'oude vijanden' kregen daarbij hulp van de opportune vorsten van Pruisen en Hannover, maar ook Karel XII hielp, vanuit zijn Turkse ballingsoord, de Maritieme machten niet bepaald. Karel XII hoopte op een oorlog tussen de Turken en de Russen, zodat hij vanuit Zweden een nieuwe campagne kon starten. Al de diplomatieke druk ten spijt: de oorlog ging in de zomer van 1711 gewoon verder.¹⁰⁸

Het grootste obstakel in de onderhandelingen tussen de Staatse diplomaten en de andere betrokkenen was degene om wie alles uiteindelijk draaide: Karel XII. Als spil van het conflict was hij een zeer lastig te doorgronden en te bereiken vorst. Zijn afstandelijkheid en reputatie maakten het, dat de gezanten zijn motieven niet konden achterhalen. Beschrijvingen over Karel XII zijn vaak doordrenkt met wantrouwen, wellicht is dit te verklaren aan de hand van de vreemde levenswandel van Karel XII. Als jongeman was hij voorbestemd te trouwen met zijn nichtje, Sophia van Denemarken; zijn moeder

---

¹⁰⁶ Zie hiervoor Voltaires beschrijvingen van Peter de Grote en het conflict in zijn biografieën van Karel XII (1731) en Peter I de Grote (1763).

¹⁰⁷ Frost, *The Northern Wars*, 1-16; Voltaire beschreef de Russen als een soort inboorlingen, dit beeld heeft de geschiedschrijving lange tijd beïnvloed.

¹⁰⁸ J.S.A.M. van Koningsbrugge, 'A Time of War: Dutch-Baltic Relations in the Years 1709-1711' in: J. Ph. S. Lemmink en J.S.A.M. van Van Koningsbrugge (ed.), *Baltic Affairs, Relations between the Netherlands and North-Eastern Europe, 1500-1800* (Nijmegen, 1990) 315-342.

was immers een Deense koningsdochter en Karel XI hoopte via deze weg een vredige relatie met de Denen te kunnen opbouwen. Maar door het uitbreken van de oorlog ging het huwelijk niet door. Een andere verklaring voor het afketsen van het huwelijk was Karel XII zijn rechtlijnigheid in denken en zijn loyaliteit naar zijn manschappen toe. Karel XII scheen van mening te zijn geweest dat hij, aan het hoofd van zijn troepen, niet kon eisen dat zij huis en haard zouden achterlaten terwijl hij in het huwelijk zou treden. Hij wenste te vechten met zijn soldaten, hij wenste zich evenzo te onthouden van een normaal leven zoals zijn soldaten.

Zoals genoemd was Karel XII een einzelgänger, hij scheen zijn oudere zus Hedwig Sophia (1681-1708) en jongere zus Ulrika (1688-1741) via zijn brieven nog het meest vertrouwd te hebben. Zelfs zijn hovelingen en officieren kregen nauwelijks grip op zijn gedachten. Verder onthield hij zich van contact met vrouwen en hield er een Spartaanse levenswijze op na. In de literatuur werd Karel XII vaak afgezet tegenover Peter I, waarbij Karel XII degene was die met zijn strijd lust Zweden verwoest heeft. Dit beeld is vertekend, Karel XII had wel degelijk een hervormingsagenda, maar kon deze door de oorlog niet uitvoeren.¹⁰⁹

Volgens de historica Ragnhild Hatton was de voornaamste reden voor het falen van Karel XII dat hij met een zeer ongunstige diplomatieke erfenis te maken had, die het hem onmogelijk maakte te manoeuvreren. Zijn vader – Karel XI – was in de Negenjarige oorlog neutraal gebleven, ondanks toezeggingen aan koning-stadhouder Willem III van Engeland, dit deed de reputatie van Zweden als geheel geen goed. Doordat de diplomaten uit de Republiek aannamen dat het Zweedse beleid pro-Frans en onbetrouwbaar moest zijn, zag men elke Zweedse daad als een gevaar of een stap in een ragfijn spel, bedoeld om de Republiek in een web van intriges te strikken.

In de loop van de 18e eeuw bleek dat de Zweden geheel alleen stonden in Europa, zelfs de Franse regering van regent Filips van Orléans (1674-r.1715-1723) koos eieren voor zijn geld en verbond zich aan Groot-Brittannië. Zweden was een manke grootmacht in de vroegmoderne tijd, zonder steun van een grote Europese bondgenoot struikelde zij, dit werd niet gezien door de diplomaten in 1706.¹¹⁰

Het manco van het diplomatieke handelen van de Republiek bleef de interne verdeeldheid in de Staten en tussen de Staten. Waar diplomaten uit Engeland, later Groot-Brittannië, een min of meer centraal bestuur hadden, konden Staatse gezanten pas handelen nadat er eerst uitgebreid overleg had plaatsgevonden. Na de vrede van Utrecht werd duidelijk dat de Republiek haar macht kwijt was, ook dit bemoeilijkte verdere onderhandelingen in het noorden.¹¹¹

---

¹⁰⁹ Hatton, *Charles XII*, 22-31.

¹¹⁰ Hatton, *Charles XII*, 39.

¹¹¹ Van Konigsbrugge, *Tussen Rijswijk en Utrecht*, 150-153.

Waarbij de erkenning van de Poolse koning Stanisław in 1706-1707 volstrekt ongecoördineerd verliep, de Engelsen en Oostenrijkers erkenden hem – zij het in verschillende tempi – uiteindelijk wel. De regenten talmde, omdat de Haagse factie de Amsterdamse niet mee kon krijgen. De Amsterdammers wensten Peter I namelijk niet voor het hoofd te stoten. Dit zorgde voor de nodige wroefel tussen de regenten en buitenlandse diplomaten in Den Haag.

Een interessant fenomeen dat steeds terugkeert in dit conflict is de relatieve zwakte van absolute vorsten tegenover de niet-absolute Republiek en het constitutionele Engeland. De macht van de koningen van Denemarken en Zweden lijkt redelijk beperkt, het gezag van Frederik Augustus werd zelfs compleet ondermijnd. In zijn keurvorstendom Saksen nemen de Standen het bestuur maar over, op het moment dat de Zweden in Saksen aangekomen zijn. Dit doen ze wonderwel met het staatsbelang voor ogen, de steden en de adel lijken ook zonder al te veel conflicten te werk te gaan ¹¹² Het enige absolute regime dat slaagt, is dat van Peter I, maar hij gaat zo brutaal te keer tegen oppositie dat er eerder een Oosters despoot dan een absoluut vorst aan het werk lijkt te zijn. De opvolging van de tsaar is bovendien zo slecht geregeld dat het Russisch keizerrijk de gehele 18e eeuw bestuurd wordt door elkaar bestrijdende takken van de tsaristische familie. ¹¹³ Pas onder Catharina de Grote wordt het absolutisme versterkt.

Al met al heb ik getracht een helder beeld te scheppen van één jaar uit de oorlog, aan de hand van twee *casus* waarbij gekeken is naar de diplomatieke handelswijze van Staatse gezanten. Hierbij heb ik getracht een zo volledig beeld van de situatie te geven.

---

¹¹² Held *Der Adel und Augustus der Stärcke*, 243-247.

¹¹³ Bezemer, *Een geschiedenis van Rusland*, 92-115.

Conclusie

In de eerste twee decennia van de 18^e eeuw vond in de regio rond de Oostzee de Grote Noordse Oorlog plaats (1700-1721), twee kampen stonden tegenover elkaar. Het koninkrijk Zweden en het hertogdom Holstein-Gottrop tegenover de koninkrijken Denemarken, Polen – in een personele unie verbonden met het keurvorstendom Saksen – en het keizerrijk Rusland. De anti-Zweedse coalitie wisselde in de oorlogsperiode van samenstelling, aan het einde van de oorlog namen de keurvorsten van Hannover en Brandenburg ook deel aan de oorlog.¹¹⁴ De totstandkoming van een reeks verdragen tussen de eerste leden van de anti-Zweedse coalitie in het laatste decennium van de 17^e eeuw vormde de aanleiding tot de oorlog. De oorzaak lag in de dominantie van de Oostzee door het koninkrijk Zweden ten koste van de haar omringende staten.

Tegelijk was Europa in de greep van de opvolgingskwesitie in Spanje, na de dood van Karel II van Spanje – de laatste Habsburger op de Iberische troon – brak de Spaanse Successieoorlog (1701-1714) uit tussen de Bourbons en de anti-Franse coalitie. De kroon van Spanje zou bij testament aan de kleinzoon van Lodewijk XIV van Frankrijk toevallen, dit was tegen de zin van de Habsburgse keizer van het Heilige Roomse Rijk, koning-stadhouder Willem III van Engeland en de Republiek en enkele kleinere staten. Voor deze continentale oorlog waren de Maritieme machten aangewezen op grote hoeveelheden soldaten. Deze werden in de vorm van complete regimenten, 'gehuurd' van verscheidene vorsten. De keurvorsten in het Heilige Roomse Rijk – met name die van Brandenburg en Saksen – en de Deense koning behoorden tot de 'handelspartners'.

Voor de *Haut Alliez*, zoals de anti-Franse coalitie zichzelf omschreef, vormde de Grote Noordse Oorlog een diplomatiek probleem. De soldaten die de geallieerden huurden vanuit Centraal-Europa konden wel eens terug geroepen worden wanneer het Zweedse leger het thuisland van de soldaten binnen zou vallen. Verder was men zeer bevreesd voor een Zweedse aanval in de rug, tijdens de Frans-Nederlandse oorlog (1672-1678) was er sprake van een alliantie tussen Zweden en Frankrijk. De angst voor nieuwe allianties tussen deze staten was zeer groot, te meer omdat de veldslagen in Polen erg dicht bij de bezittingen van de Habsburgers in het huidige Tsjechië, Polen en Slowakije kwamen.

Om de belangen van de Republiek en - in zekere zin - de Geallieerden te beschermen diende de Staatse regenten diplomatieke middelen in te zetten. De oorlogen dienden gescheiden te worden en te blijven, in het jaar 1706 was dit zeer hard nodig vanwege de Zweedse opmars richting Saksen en een opvolgingskwesitie in het Noord-Duitse bisdom Lübeck. De wijze waarop dit gebeurde valt uiteen in drie delen.

Allereerst trachtte de Staatse diplomaten aan het hof via actieve bemiddeling de vorst te overtuigen van een vreedzame oplossing. Zo probeerde de Staatse gezant in Denemarken Robert Goes in 1706

---

¹¹⁴ Keurvorst Georg van Hannover was ook koning van Groot-Brittannië, Frederik Willem I van Brandenburg was ook koning van Pruisen, de beide heren hadden zodoende wat meer middelen tot hun beschikking dan de gemiddelde Duitse vorst.

de gemoederen te bedaren aan het hof te Kopenhagen, men had namelijk een geschil met de hertog van Holstein-Gottrop over het prins-bisdom van Eutin, toen de hoofdstad van de staat Lübeck. Koning Frederik IV van Denemarken was het gebied binnengevallen om zijn jongere broer verkozen te krijgen tot staatshoofd. De bondgenoten van Holstein-Gottrop konden dit als oorlogsverklaring opvatten, het ging met name om de Zweedse reactie in deze kwestie. Uiteindelijk wisten de diplomaten van Engeland en de Republiek – naast Robert Goes ook de ambassadeur in Zweden Hendrik Willem Rumpf – te regelen dat de partijen het oordeel van een arbitragecommissie zouden afwachten. In deze commissie zaten Staatse en Engelse diplomaten.

Ten tweede viel in de brieven op dat de Staatse gezanten door hun goede contacten met leden van het hof het nodige krediet hadden opgebouwd, daarnaast paste men ook wat ruwere middelen toe. Door middel van subsidies werden partijen tevreden gehouden, dit was ook een onderdeel van 'de goede contacten'.

Het laatste terugkerende fenomeen in de buitenlandse politiek van de Republiek is de afwachtende houding van de regenten, vaak tot ongenoegen van de andere partijen, men doet dit vaak vanwege onderlinge onenigheid, maar het wordt gedurig als bewust middel ingezet. Afwachten als politiek, als middel, maar vaak ook bij gebrek aan beter.

De genoemde werkwijzen leken met betrekking tot de Zweedse opmars naar Saksen niet te werken, hier kwamen een aantal problemen naar voren die in de literatuur regelmatig genoemd worden. De belangen van de leden van de anti-Franse coalitie liepen nogal uiteen, zo had de Habsburgse keizer als 'heer' van de keurvorsten een andere rol in de onderhandelingen tussen de Saksische keurvorst en de Zweedse koning dan de Staatse en Engelse gezanten. De laatstgenoemden werden niet beschouwd als betrokkenen bij dit conflict tussen keurvorst, koning en keizer. Verder was er voldoende oud zeer, de Staatse diplomaten bleven Zweden beschouwen als een pro-Franse natie en konden geen afstand nemen van deze zienswijze.

Waar de goede contacten aan het hof in de zaak Eutin in dat geval tot voordeel van de geallieerden strekte, was dat in Saksen niet het geval. Frederik Augustus moest in zijn vorstendom toezien dat de Saksische Standen de regie overnamen, daartegenover stond de Zweedse koning Karel XII. Hij behield de regie over zijn oorlog, was zeer moeilijk te bereiken of doorgronden voor de geallieerde diplomaten en ging zijn eigen gang. Hierdoor werd het voor de Staatse gezant in Oost-Europa, Johan van Haersolte, erg lastig om invloed uit te kunnen oefenen.

Uiteindelijk bleek de onvoorspelbaarheid van de Grote Noordse oorlog de geallieerden verrast te hebben, zij beschouwden het rijk van Frederik Augustus, het koninkrijk Polen in combinatie met het keurvorstendom Saksen, als de sterkste partij in het conflict. Tot verassing van Londen en Den Haag bleek de Zweedse militaire macht tot 1706 groter dan verwacht. Dit veranderde de situatie drastisch, doordat de Zweden als overwinnaars de vredesvoorwaarden konden dicteren.

Al met al was de wijze waarop de regenten van de Republiek de Grote Noordse Oorlog gescheiden wensten te houden van de Spaanse Successieoorlog in grote mate afhankelijk van de goede wil van

de andere betrokkenen. De Republiek kon wat inbrengen zolang zij daartoe de middelen had, met de militaire en economische neergang vanaf 1713 verloor de Republiek ook haar invloed op het conflict.¹¹⁵

---

¹¹⁵ Zie voor een totaaloverzicht van de Grote Noordse Oorlog en de Republiek: Koningsbrugge, *Tussen Rijswijk en Utrecht: de diplomatieke betrekkingen tussen Zweden en de Verenigde Nederlanden, 1697-1713*.

Literatuurlijst:

De primaire bronnen waarop ik mij richt zijn:

De briefwisseling van Anthonie Heinsius, 1702-1720 , deel V, 1706, bew. door A. J. Veenendaal jr. ed. *Rijks Geschiedkundige Publicatiënpublicatiën* , Grote serie nr 183, (Den Haag, 1976).

Met name de brieuwisselingen tussen Goes (Kopenhagen), Rumpf (Stockholm) en Haersolte (Danzig).

Secundaire literatuur:

Bezemer, J.W., en Jansen, M., *Een geschiedenis van Rusland, van Rurik tot Poetin* (Amsterdam, 2010);

Bideleux,R. en Jeffries, I., *A History of Eastern Europe: Crisis and Change* (Routledge, 1998)

Blunt, A., (ed.), *Baroque and Rococo, Architecture and Decoration* (Londen 1978);

Davies, B.L. *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppes, 1500-1700*, (Abingdon,2007);

Detres, R., *Rusland, een geschiedenis* (Antwerpen, 2008);

Hatton, R., *Charles XII* , (Londen, 1974);

Held, H., *Der Adel und Augustus der Starke, Konflikt und Konfliktaustrag zwischen 1694 und 1707 in Kursachsen*, (Keulen, 1999),

Frost, R.I., *The Northern Wars 1558-1721*, (Essex, 2000);

Israel, J.I., 'Heinsius, Dutch Raison d'État and the Reshaping of the Baltic and Eastern Europe' in :*Anthonie Heinsius and the Dutch Republic 1688-1720; Politics, war and finance*, 25-44.

Kent N., *A Concise History of Sweden* (Cambridge, 2008);

Koenigsberger,H.G., 'Republicanism, monarchism and liberty', in: R. Oresko, G.C. Gibbs en H.M. Scott (ed.), *Royal and Republican Sovereignty in Early Modern Europe* (Cambridge,1997),43-74;

Koningsbrugge, J.S.A.M. van, *Tussen Rijswijk en Utrecht: de diplomatieke betrekkingen tussen Zweden en de Verenigde Nederlanden, 1697-1713*, (Groningen, 1996);

Koningsbrugge, J.S.A.M. van, , 'A Time of War: Dutch-Baltic Relations in the Years 1709-1711'in: J. Ph. S. Lemmink en J.S.A.M. van Koningsbrugge (ed.), *Baltic Affairs , Relations between the Netherlands and North-Eastern Europe, 1500-1800* (Nijmegen, 1990),141-160;

Lukowski, J. enZawadski, H., *A Concise history of Poland* (Cambridge, 2003),

Onnekink, D., 'Anglo-Dutch Diplomacy during the Opening Years of the War of the Spanish Succession, 1702-1704' in :*Anthonie Heinsius and the Dutch Republic 1688-1720; Politics, war and finance* (Den Haag, 2002) 45-64.

Rietbergen, P.J.A.N., 'C.C. Rumpf, G. Cuper and the Cultural Relations between Sweden and the Dutch Republic during the last Quarter of the 17th century' in: J. Ph. S. Lemmink en J.S.A.M. van Van Koningsbrugge (ed.), *Baltic Affairs , Relations between the Netherlands and North- Eastern Europe, 1500-1800* (Nijmegen, 1990),315-342;

Veenendaal, A.J., 'The War of the Spanish Succession in Europe', in J. Bromley (red.), *The New Cambridge Modern History VI: The Rise of Great Britain* (Cambridge, 1970)

Young, W., *International politics and warfare in the age of Louis XIV and Peter the Great : a guide to the historical literature* (New York, 2004);

Pennings, J.C.M. en Thomassen, T.H.P.M. (ed.), *Archieven van Nederlandse Gezanten en consuls tot 1813 – Deel 1, Overgedragen archieven van gezanten en consuls in de christelijke wereld* (Den Haag, 1994);

Illustratie pag. 4:

Bron: Geoffrey Barraclough, *Atlas der Weltgeschichte*. Bechtermünz Verlag (Augsburg, 1997)

Aantal woorden:

13.620 (exclusief voetnoten).